

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra biblických věd

Bakalářská práce

2009

Tereza Pospíšilová

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra biblických věd

Humanitní studia

Tereza Pospíšilová

**Pražský lingvistický kroužek a jeho role
v dějinách lingvistiky**

Bakalářská práce

2009

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Zajícová, Ph. D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....
Tereza Pospíšilová

Zde bych chtěla poděkovat vedoucí práce paní Mgr. Lence Zajícové, Ph.D., za cenné rady a podněty při psaní bakalářské práce.

ABSTRAKT

V první části své práce jsem se zabývala etapami vývoje Pražského lingvistického Kroužku a nastínila jsem oblasti jeho učení. Pražský kroužek vznikl ve druhé polovině dvacátých let a až do roku 1939 zažíval svůj největší teoretický i praktický rozmach. Jazykovědné práce Kroužku vyrůstaly ze spolupráce českých i zahraničních badatelů. Pozornost lingvistů z celého světa si zasloužila řada *Travaux linguistique de Prague*. Druhá světová válka a následná politická situace utlumila činnost Kroužku. V padesátých letech byl Kroužek nahrazen jinými sdruženími. Po roce 1989 byl Kroužek obnoven a současní představitelé prohlu- bují či upravují předválečné teze Kroužku. Zároveň se od problémů zvukové ro- viny jazyka přesunuli spíše do oblasti syntaxe a lexikologie. Pražská škola ovliv- nila domácí i zahraniční lingvistiku a řada jejich termínů zdomácněla, vtiskla podobu příbuzným konceptům nebo je nadále upravována a rozvíjena.

Pražský lingvistický kroužek byl strukturalistickým směrem, který se ostře vymezil vůči mladogramatickému směru. Charakteristickým rysem pražského strukturalismu je funkční hledisko, které z vyjadřovacích potřeb daného jazyko- vého společenství činí důležité kritérium jazykového rozboru. Dalším specific- kým rysem pražské školy je dynamické chápání vztahu mezi jazykovou synchro- nií a diachronií.

Další části mé práce tvoří pojednání o Vilému Mathesiovi, vůdčí osobnosti klasického období Pražského kroužku. Mathesiova výjimečnost tkví v jeho před- znamenání nejdůležitějších tezí Pražského Kroužku již před jeho samotným vznikem.

Nejpodrobněji jsem se zabývala první kolektivní prací, kterou byly Teze Praž- ského lingvistického kroužku. Z charakteru Tezí je zřejmé, že Pražský kroužek byl metodicky a myšlenkově sourodá skupina s prostorem pro vlastní názorovou specifičnost. Z Tezí vyplývá hluboký zájem Kroužku o problémy obecné lingvis- tiky a zároveň snaha vyvodit z teoretického poznání co nejvíce praktických dů- sledků ve prospěch uživatelů jazyka.

Pražský kroužek zanechal dědictví, které je jeho členy rozvíjeno v novém kontextu požadavků současné vědy. Vliv pražské školy je patrný nejen ve slovenské jazykovědě, které se věnují v samostatné kapitole, ale i v evropské a americké lingvistice.

Klíčová slova: Pražský lingvistický kroužek, Vilém Mathesius, Teze Pražského lingvistického kroužku, funkcionalismus

ABSTRACT

The first part of my work examines the stages of development of the Prague Linguistic Circle and outlines the areas of its teaching. The Prague Circle came into existence in the second half of the 1920s and consequently experienced its greatest theoretical as well as practical boom up until the year 1939. The linguistic work of the Circle grew out of co-operation between both Czech and foreign theoreticians. The series *Travaux linguistique de Prague* attracted the interest of linguists throughout the world. World War II and the consequent political situation logically impacted the Circle's activities in a negative fashion. In the 1950 the Circle was replaced by other associations. After the year 1989 the Circle was renewed with the current members deepening and adapting the pre-war theses of the original Circle. Additionally, their interests began to move from the sound levels of language to the areas of syntax and lexicology. The Prague School influenced both domestic and foreign linguists with an entire range of their terms becoming key concepts. They have also been greatly influential through connected concepts and additionally continued to adapt and develop their ideas.

The Prague Linguistic Circle was a structuralised movement which sharply differentiated itself from the 'Young Grammar' direction. The functional perspective, amounting to important criteria for language analysis from the expressive needs of the given language, is a characteristic feature of Prague Structuralism. Another specific feature of the Prague School is the dynamic understanding of the relationship between language synchrony and diachrony.

The following part of my work focuses on Vilém Mathesius a leading figure of the classic period of the Prague Circle. Mathesius' excellence arises from his anticipation of the most important theses of the Prague Circle even prior to their actual emergence.

I pay the greatest attention to their first collective work, that being the *Theses of the Prague Linguistic Circle*. The *Theses* demonstrate that the Prague Circle was a methodical and united group with, however, space for their own theoretical specificities. The *Theses* indicate the deep interest on the part of the Circle

in problems of general linguistics and at the same time an attempt at moving from mere theoretical knowledge to more practical results leading to benefits for the actual users of language.

The Prague Circle left a heritage behind which its members have developed in the new context of the demands of contemporary science. The influence of the Prague School is apparent, not only in Slovak linguistic science, which I examine in separate chapters, but also in both European and American linguistics.

Key words: Prague Linguistic Circle, Vilém Mathesius, Theses of the Prague linguistic Circle, functionalism

OBSAH

ÚVOD.....	8
1. Historie Pražského lingvistického kroužku.....	9
1.1 Vznik Kroužku a jeho vývoj do začátku druhé světové války	9
1.2 Postavení Kroužku v poválečné době.....	14
1.3 Sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století	15
1.4 Činnost Kroužku po roce 1989	16
2. Vilém Mathesius	18
2.1 Život a dílo.....	18
2.2 Oblasti bádání	19
3. Studie o potenciálnosti jazykových jevů.....	22
4. Teze Pražského lingvistického kroužku a jejich další vývoj	26
4.1 Metodické problémy plynoucí z pojetí jazyka jako systému a význam tohoto pojetí pro slovanské jazyky	27
4.2 Úkoly zkoumání jazykového systému, zvláště slovanského	28
4.3 Problémy bádání o různých jazykových funkcích, zejména ve slovanských jazycích	32
4.4 Aktuální problémy církevněslovanského jazyka	34
4.5 Problémy fonetické a fonologické transkripce ve slovanských jazycích	34
4.6 Zásady lingvistické geografie, její užití a poměr k etnografické geografii na slovanském území.....	34
4.7 Problémy všeslovanského lingvistického atlasu, zvláště lexikálního	35
4.8 Metodické problémy slovanské lexikografie.....	35
4.9 Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku slovanských jazyků.....	37
4.10 Užití nových lingvistických směrů na středních školách	40
5. Vliv pražské školy na slovenskou lingvistiku.....	43
6. Významné aspekty učení Pražského lingvistického kroužku.....	45
ZÁVĚR	47
BIBLIOGRAFIE.....	49

ÚVOD

Téma Pražský lingvistický kroužek a jeho role v dějinách lingvistiky jsem si vybrala proto, že si osobně velmi cením přínosu tohoto sdružení a zastávám názor, že mnohé jeho myšlenky jsou i po sedmdesáti a více letech stále aktuální.

První kapitola „Historie Pražského lingvistického kroužku“ popisuje jednotlivé etapy vývoje tohoto sdružení. Nejplodnějším a nejvýznamnějším obdobím Kroužku bylo bezesporu období klasické, násilně ukončené v důsledku politických změn v roce 1939. Myšlenky tohoto období díky vytrvalosti a úsilí jednotlivých členů i jejich pokračovatelů přežily, aby pak v roce 1990 mohl být Kroužek v nových společenských podmínkách obnoven.

Druhou část jsem věnovala nejvýraznější osobnosti pražské školy, Vilému Mathesiovi. Pojednávám zde o jeho akademické dráze a analyzuji jeho lingvistické teorie, kterým se dostalo pozornosti a došlo k jejich rozvoji i v pozdějších letech.

Samostatná kapitola se zabývá Mathesiovou studií „O potenciálnosti jevů jazykových“, jež se stala základem pro pražský funkcionalismus a zasáhla i do řešení mnoha lingvistických otázek.

Další část se věnuje tezí Pražského lingvistického kroužku a jejich aplikaci.

Pátá kapitola se zabývá vlivem Kroužku na slovenskou lingvistiku.

Poslední kapitola rekapituluje významné aspekty učení Kroužku, které se podílely na jeho úspěchu.

1. Historie Pražského lingvistického kroužku

1.1 Vznik Kroužku a jeho vývoj do začátku druhé světové války

Do českého meziválečného kulturního prostředí patřily schůzky lingvistů s významem přesahujícím hranice republiky. Své současníky v mnohém předčil lingvista Vilém Mathesius, který na sebe upozornil už v roce 1911 přednáškou na téma potencionálnosti jazykových jevů. Byl to také on, kdo v polovině dvacátých let stál u zrodu Pražského lingvistického kroužku, kterému až do své smrti roku 1945 předsedal.¹

Samotný vznik pražské školy se váže k datu 6. října 1926. Toho dne se v anglickém semináři, jehož byl sám Mathesius ředitelem, konala první schůzka Kroužku za účasti pěti pražských členů: Bohuslava Havránka, Romana Osipoviče Jakobsona, Viléma Mathesia, Jana Rypky a Bohumila Trnky. Lipský rodák Henrik Becker,² který zde hostoval, přispěl svou přednáškou „Der europäische Sprachgeist“. Po ukončení přednášky se rozpoutala diskuse a účastníci se rozhodli, že budou pořádat schůzky další. Vznikl tak Pražský lingvistický kroužek, později v zahraničí označený za pražskou lingvistickou školu.³

V prvních dvou letech proběhlo dvacet setkání, na nichž účinkovali i významní zahraniční řečníci, mimo jiné i Rusové Sergej Karcevskij, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj a Roman Jakobson.⁴ Mezi českými lingvisty kvalitou svých přednášek vynikali Bohuslav Havránek, Bohumil Trnka a Jan Mukařovský. Jelikož Pražský kroužek měl zpočátku jen okolo deseti členů, mohla se setkání konat i v domácnostech účastníků. Byly tím upevněny osobní vazby mezi

¹ Srov. Jiří ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, Olomouc: Votobia, 1996, s. 148–150. Srov. Josef VACHEK, *U základů pražské jazykovědné školy*, Praha: Academia, 1970, s. 70.

² Německý jazykovědec, který byl vychován v mezinárodním prostředí, tudíž oplýval praktickou znalostí mnoha evropských jazyků. V době, kdy navštívil Prahu, se zabýval pozorováním evropských jazyků, které se měly vlivem společné evropské kultury sblížovat. Vilém MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, Praha: Odeon, 1982, s. 440–441.

³ Úzus psaní počátečního písmene u výrazu „pražská (lingvistická) škola“ je značně rozkolísaný, v jazykovědné literatuře najdeme užívání obou variant. Budu v této práci vycházet z pravidla, že výraz Pražský lingvistický kroužek je oficiální pojmenování, kdežto výraz pražská škola je jeho obecným ekvivalentem.

⁴ Jakobson a Trubeckoj obohatili domácí členy Pražského kroužku o méně známé myšlenky kazaňské a moskevské školy. Karcevskij byl přímým pojítkem pražské školy s učením Ferdinanda de Saussura. Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 148.

jednotlivými členy a položeny základy kolektivní spolupráce.⁵ Za první dvě léta existence pražské školy se nejvíce času vyčlenilo problémům jazykozpytným, probíraným z hlediska obecného, v dalších přednáškách se také zabývali lingvisticky orientovanou poetikou.⁶

První veřejné vystoupení kroužku proběhlo na 1. mezinárodním sjezdu lingvistů, který se konal v Haagu v dubnu 1928.⁷ Na dynamický vývoj jazykovědy tehdy zareagovali holandští lingvisté z univerzity v Nijmegen svoláním lingvistického sjezdu. Již před jeho konáním předložili šest otázek týkajících se obecných principů lingvistického zkoumání. Čtyři členové Kroužku⁸ tehdy zaslali odpověď na otázku čtvrtou, která se ptala „po nejlepší metodě k úplnému praktickému rozboru kteréhokoli jazyka po stránce mluvnické“.⁹ Když potom členové pražské a ženevské školy¹⁰ našli shodu v základních myšlenkách těchto odpovědí, rozhodli se vydat společnou rezoluci, jejímž nejdůležitějším úkolem bylo šíření nové synchronicky zaměřené jazykovědné analýzy.¹¹ Mathesius se později vyjádřil o mimořádné důležitosti rezoluce pro členy Pražského kroužku. Jednak si členové pražské školy uvědomili, že nejsou se svými názory ve vědeckém světě osamoceni, jednak získali přesvědčení o zralosti svých tezí pro prezentování před vědeckou veřejností. V neposlední řadě také čeští lingvisté získali přátele v mezinárodním prostředí.

Na základě zkušeností z mezinárodního lingvistického sjezdu v Haagu se členové Pražského kroužku rozhodli rozvinout své myšlenky na prvním mezinárodním sjezdu slavistů konaném v říjnu 1929.¹² Kroužek se zde rozhodl prezentovat své vlastní publikace a teze. O formulaci tezí se zasloužila speciální komise, v níž působili hlavně Havránek, Mukařovský, Jakobson a Mathesius. Svůj přístup

⁵ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 13–14.

⁶ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 442.

⁷ Srov. Josef VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, Jinočany: H&H, 1999, s. 15–16.

⁸ Mathesius, Jakobson, Trubeckoj, Karcevskij.

⁹ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 442.

¹⁰ Charles Bally a Albert Sechehay.

¹¹ VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 16.

¹² Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 442–443.

k jazykovým skutečnostem badatelé označili jako strukturně funkční.¹³ Zastánci tohoto přístupu se orientovali na strukturální jazykovědu, ale též kladli důraz na funkční pojetí jazyka,¹⁴ které Pražský kroužek odlišuje od všech ostatních směrů strukturální lingvistiky.¹⁵ Výsledky byly prezentovány na tomto sjezdu v českém a francouzském znění. Zde byly pak schváleny a byl utvořen mezinárodní výbor s úkolem pracovat na přípravě rozboru slovanských jazyků způsobem definovaným Pražským kroužkem.¹⁶

Teze Kroužku měli také značný vliv na kodaňské lingvisty. Utvrdily je v přesvědčení o potřebě přehodnocení tehdejší jazykovědy a byly podnětem k vytvoření vlastní lingvistické školy. Za vůdčí osobnost kodaňské školy považujeme Luise Hjelmsleva, který byl tvůrcem nové lingvistické teorie, jež sám nazval glosematikou. Tato abstraktní teorie se snaží o využití matematických a zejména logických metod v lingvistice. Tuto teorii je možné aplikovat při rozboru kteréhokoli přirozeného jazyka. Hjelmslevův blízký spolupracovník Hans Uldall je autorem díla *Outline of Glossematics*, ve kterém jsou popsány zásady této teorie. V glosematice vznikla protiváha pražské funkční lingvistiky.¹⁷

Dále pak Pražský kroužek slavistickému sjezdu předložil první dva svazky proslulé lingvistické edice *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*¹⁸ (TCLP). O vydání těchto dvou děl se nemalou měrou zasloužil i Tomáš Garrigue Masaryk, jenž Pražskému kroužku za tímto účelem přispěl vyšší peněžní částkou.¹⁹ Příspěvky ve svazcích byly psány převážně ve francouzštině, která zůstala i nadále rámcovým jazykem pro TCLP. Dalším použitým jazykem byla němčina, až později se objevuje také jazyk anglický.

¹³ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 16.

¹⁴ Funkční přístup ovlivnil blízký spolupracovník pražské školy Karl Bühler. Tento psycholog vydal roku 1934 studii „O teorii jazyka“, v níž vyjmenovává základní jazykové funkce: sdělovací, expresivní a konativní. Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 152.

¹⁵ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 209.

¹⁶ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 16–17.

¹⁷ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 166–178.

¹⁸ Srov. MATHESIUŠ, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 443.

¹⁹ Členové Pk se později svému mecenáši odvděčili tiskovou podobou dvou přednášek, přednesených ku příležitosti prezidentových osmdesátých narozenin. Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 19.

První svazek nesl název *Mélanges linguistiques dédiés au Premier congrès des philologues slaves*, obsahoval jedenáct pojednání od pěti českých a pěti zahraničních autorů.²⁰ Odbornou veřejnost zaujala i Jakobsonova monografie o fonologickém vývoji ruštiny, která tvořila druhý svazek řady. V souvislosti s vydáním těchto děl se Pražský kroužek dostal do povědomí širokého spektra badatelů a navázal kontakty s podobně smýšlejícími odborníky, mimo jiné i s jazykovědci v USA Edwardem Sapirem a Leonardem Bloomfieldem.²¹

Lubomír Ďurovič ve svém článku s názvem „Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky“ srovnává dynamiku vývoje a vlivu Pražského kroužku s dynamikou vývoje Československé republiky ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Ďurovič mezi nimi nachází paralelu. Mimo jiné poukazuje na zaměření Viléma Mathesia na anglosaskou kulturu. Stejně tak T. G. Masaryk zasáhl do tehdejší německé orientace české kultury a začal ji směřovat na anglosaskou stranu.²²

Na rok 1930 svolal Kroužek do Prahy mezinárodní fonologickou konferenci, jíž se účastnili odborníci z osmi evropských zemí – k nejvýznamnějším z nich opět patřili Karcevskij a Trubeckoj. Cílem tohoto setkání bylo v první řadě se připravit na 2. mezinárodní kongres lingvistů, na němž chtěli ambiciózní zástupci Pražského kroužku přednést program své práce ve funkčně pojatém hláskosloví a informovat o již dosažených výsledcích v této věci.²³ Významným úspěchem pražské konference však bylo také založení Mezinárodní fonologické asociace, jejímž předsedou byl zvolen Trubeckoj.

Ještě před zahájením mezinárodního kongresu lingvistů byly závěry z fonologické konference otištěny ve čtvrtém svazku TCLP a to spolu s návrhem jednotné fonologické terminologie. Kongres jednomyslně přijal prezentované

²⁰ Trnka, Mathesius, Havránek, Mukařovský, Weingart, Trubeckoj, Karcevskij, Sloty, Savickij a Brun. Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 443.

²¹ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 17.

²² Srov. Lubomír ĎUROVIČ, „Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 21–22.

²³ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 444.

zásady fonologického výzkumu a přidružil Mezinárodní fonologickou asociaci ke Stálému mezinárodnímu výboru lingvistů.²⁴

Činností v této asociaci, stejně jako další publikační činností jednotlivých členů, upevnila pražská škola své vydobyté místo v mezinárodním lingvistickém prostředí. Kromě velkého ohlasu u zmíněných amerických lingvistů zapůsobila asi nejsilněji na Brita Daniela Jonese či na četné nizozemské jazykovědce²⁵. Základním vstupem Kroužku na domácí scénu se stal cyklus přednášek věnovaný spisovné češtině a jazykové kultuře z počátku roku 1932. Zde byl „položen pevný základ k funkčně strukturní koncepci jazykové správnosti a jazykové kultury vůbec“.²⁶ Reakce veřejnosti byly ve většině případů velmi pozitivní. Tomuto cyklu přednášek se více věnuji v kapitole 4 „Teze Pražského lingvistického Kroužku a jejich další vývoj“.

Ještě v roce 1930 se Kroužek z neformálního sdružení transformoval do podoby řádně organizovaného spolku. Nyní měl své úředně schválené stanovy a formálně definovaný cíl své činnosti. Tento cíl je ve stanovách formulován jako „práce na pokroku lingvistického bádání za použití metody funkčně strukturální“.²⁷ Stalo se tak poprvé v dějinách československé lingvistiky, kdy byla stanovena i metoda, jíž se mělo k dosažení daných cílů používat. Členství v Kroužku postupem času získávalo na prestižnosti a docílili jej i lingvisté, kteří vycházeli primárně z jiných metod než z přístupu funkčně strukturálního. To ukazuje i fakt, že mezi sedmnácti signatáři jeho stanov byli např. osvícený mladogramatik O. Hujer, komparatista V. Machek, romanista V. Buben. Dařilo se také zapůsobit na nastupující generaci lingvistů a ve třicátých letech zde s přednáškami vystoupili mj. i Vachek, Skalička, Růžička.

V souvislosti s politickými změnami začal úpadek intelektuálního života a krize se nevyhnula ani Kroužku. Tak v roce 1939 skončilo jeho nejslavnější období zvané klasické.²⁸

²⁴ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 19.

²⁵ Hendrik Josephus Pos, Nikolaas van Wijk a Eugenius Marius Uhlenbeck.

²⁶ VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 20.

²⁷ Srov. Stanovy spolku Pražský lingvistický kroužek

²⁸ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s.19–24.

1.2 Postavení Kroužku v poválečné době

Pražský lingvistický kroužek se v poválečné době ocitl v nepříznivé situaci. Na vědecké práci Kroužku se už nemohl podílet Roman Jakobson, který byl po okupaci Československa nucen ho opustit. Mathesius a Trubeckoj pak zemřeli již před koncem války.²⁹

V poválečné době se v Rusku prosadily Marrovy teorie o stadiálním vývoji jazyků. Vzestup a uznání tohoto tzv. nového učení v Rusku nepříznivě ovlivnilo i jazykovědu u nás.³⁰ Tato nová ruská koncepce se stavěla proti všem „buržoazním“ lingvistickým směrům, tedy i proti pražskému strukturalismu. Marrismus měl v naší jazykovědě ohlas nepatrný, přesto však činnost Kroužku omezil. V roce 1950 bylo na sovětské jazykovědné frontě zakročeno proti marristickým tendencím. Důsledek odstranění této překážky nebyl paradoxně pro Kroužek příznivý. Nejspíše vinou pražského politického prostředí došlo k nelogickému ztotožnění tezí pražské školy s marristickými principy. Tak vlivem sílícího politického tlaku a poválečného vývoje došlo k rozpadu³¹ Kroužku.³² Jindřich Toman ve své monografii³³ píše: „...podíl na rozchodu Kroužku měla i groteskní poddajnost vedoucích členů Kroužku. [...] Podobně jako byl Kroužek hluboce zakotven v kultuře a společnosti Československé republiky před rokem 1948, byl integrální součástí zhroucení této společnosti po roce 1948.“³⁴ Kroužek zmizel z jazykovědné scény, na jeho místo nastoupilo Jazykovědné sdružení, jež mělo těžiště svého bádání především v bohemistice, slavistice a obecné lingvistice, a Kruh moderních filologů, jehož členem byl Trnka. Ten pro svou skupinu prosadil práci na problematice funkčního jazykozpytu. Spolu

²⁹ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 64.

³⁰ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 162.

³¹ Dle výsledku pátrání O. Lešky a historičky A. Míškové Kroužek po právní stránce nikdy nezánikl, pouze přestal vyvíjet svou činnost. Jejich závěr potvrdila i oficiální právní expertíza ještě v roce 1989. Pravidla Kroužku totiž připouštěly jedinou možnost zániku, ta by nastala v případě, kdyby se Kroužek rozpustil na valné hromadě, která by byla svolána za tímto jediným účelem. To se však nikdy nestalo. Srov. TOMÁŠ HOSKOVEC, „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 79.

³² Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 65–66.

³³ *The magic of a Common Language, Mathesius, Jakobson, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*, Cambridge: The MIT Press, 1995.

³⁴ Citováno v Zdeněk HLAVSA a František DANĚŠ, „Jindřich Toman a Pražský lingvistický kroužek,“ *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 243.

se svými spolupracovníky pak na tuto oblast aplikovali zásady zaniklého Kroužku. Obě organizace Jazykovědné sdružení a Kruh moderních filologů navzájem spolupracovaly a podílely se na obnovení slavné publikační řady Kroužku-TCLP, i když s pozměněným názvem *Travaux Linguistiques de Prague*.³⁵

1.3 Sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století

Ke zhoršení situace došlo v sedmdesátých letech. Obnovené *Travaux Linguistiques de Prague* byly zrušeny. Skupina pro funkční jazykozpyt při Kruhu moderních filologů již nebyla organizací, ve které by mohli její účastníci otevřeně a svobodně vyjadřovat své názory. Navíc ji pak těžce zasáhla smrt vedoucího Bohumila Trnky.³⁶

Zde bych se věnovala úsilí některých členů, kteří se zasloužili o to, aby se myšlenky pražské školy uchovaly i za krajně nepříznivých podmínek. Bylo zapotřebí značné odvahy, aby se v této době mohly uskutečnit soukromé semináře v bytech jejich účastníků, ale i neoficiální přednášky na univerzitní půdě. Dokladem toho je např. strukturalistické čtení na Filosofické fakultě UK, které organizoval Oldřich Leška.³⁷

V roce 1982 se Bohumilu Trnkovi a Janu Vachkovi podařilo využít příležitosti a vystoupit na mezinárodní konferenci o počítačové lingvistice. Pronesli zde své přednášky o pražské škole.³⁸ Dalším významným počinem bylo vydávání knih o pražské škole v zahraničí. Tyto publikace byly pro tuzemského čtenáře nedostupné, ale v zahraničí pomáhaly udržovat povědomí o pražské škole. Nutno podotknout, že pro českého badatele však bylo značně riskantní přijmout pomoc od zahraničních vydavatelů. Za přispění českých badatelů vyšel například výběr

³⁵ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 67–69.

³⁶ Srov. HOSKOVEC, „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ s. 78.

³⁷ Srov. tamtéž.

³⁸ Tyto přednášky byly za přispění H. Schnelleho publikovány v časopise *Theoretical Linguistics* 1983, č. 2–3, s. 247–281.

prací Trnkových a Skaličkových,³⁹ sborník k uctění Felixe Vodičky a diskusní svazek o funkcionalismu v jazykovědě.⁴⁰

1.4 Činnost Kroužku po roce 1989

Činnost Pražského lingvistického kroužku byla po listopadové revoluci obnovena z iniciativy Oldřicha Lešky a dnes již zesnulých, původních členů Kroužku Jana Vachka, Karla Horálka a Vladimíra Skaličky.⁴¹ Obnovovací zasedání proběhlo 15. 2. 1990 v sále Archeologického ústavu v Letenské ulici.⁴² Bylo přijato třicet nových členů. Předpokladem k přijetí bylo přednesení přednášky, u které byli přítomni alespoň někteří členové Kroužku. Povětšinou se jednalo o žáky Trnkovy, Havránkovy, Mukařovského, Skaličkovy, Vachkovy atd.⁴³ Na post předsedy byl zvolen Miloš Dokulil. Ten však zanedlouho ze své funkce odstoupil a nahradil ho Oldřich Leška.⁴⁴ Obnovení Pražského kroužku nebylo důsledkem náhlého entusiastického popudu zapříčiněného porevoluční atmosférou, ale bylo výsledkem častých setkání a rozsáhlých badatelských činností ještě před rokem 1989.⁴⁵ Dle názoru Hoskovce by k obnovení Kroužku došlo i v tom případě, kdyby komunistická strana zůstala u moci.⁴⁶ Pravidelná pracovní zasedání, kde se diskutovalo o nových tématech jazykovědného výzkumu a dějinách lingvistiky, vyústila v publikaci dvou nových svazků *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, vydaných roku 1995.⁴⁷

³⁹ Vladimír SKALIČKA, *Typologische Studien*; Braunschweig–Wiesbaden: Viewegh, 1979. Bohumil TRNKA, *Selected Papers in Structural Linguistics: Contributions to English and German Linguistics Written in the Years 1928–1978*, Berlin: Mouton Publishers, 1982. Miroslav ČERVENKA, P. STEINER a Ronald VROON (eds.): *The Structure of the Literary Process. Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička*, Amsterdam, 1982. René DIRVEN a Vilém FRIED (eds.): *Functionalism in Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1987.

⁴⁰ Srov. HOSKOVEC, „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ s. 78.

⁴¹ Srov. Jiří TROJÁNEK, „*Travaux du Cercle linguistique de Prague* (recenze),“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 66.

⁴² Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 73.

⁴³ Srov. HOSKOVEC, „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ s. 79.

⁴⁴ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 73.

⁴⁵ Srov. HOSKOVEC, „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ s. 77.

⁴⁶ Srov. tamtéž.

⁴⁷ Pražský lingvistický kroužek,

<http://cercledeprague.org/cs/o_prazskem_lingvistickem_krouzku> [zveřejněno 1. 10. 2007, cit. 3. 2. 2009].

Členové Kroužku založili Centrum Viléma Mathesia, mezinárodní školu lingvistiky a sémiotiky. S přednáškovými cykly Centra se pojí institut rozšířeného zasedání Kroužku, zvaný „jakobsonovská přednáška“. Významní aktéři⁴⁸ současné lingvistiky zde přednáší o aktuálních problémech, které se pokouší řešit v kontextu učení Pražského kroužku. První jakobsonovskou přednášku nazvanou „Prague School linguistics: Unity in diversity“ pronesl O. Leška roku 1996 u příležitosti sedmdesátiletého výročí Kroužku a stého výročí narození Romana Jakobsona.⁴⁹ Zde proslovené přednášky se staly obsahem třetího svazku TCLP.⁵⁰ Tento svazek, publikovaný roku 1999, je věnován O. Leškovi, který se jeho vydání nedožil. Jednotlivé oddíly Travaux se zabývají historií myšlení, fonologií, morfologií, strukturou věty a jazykem ve společnosti.⁵¹

Roku 2002 byl publikován další svazek edice TCLP.⁵² Ovzduší dialogu a diskuse, které provází tradici publikování TCLP, reflektuje množství přístupů a pohledů, které tu jsou zastoupeny. Můžeme tu zaznamenat nejrozumnější oblasti lingvistiky, příbuzné úseky literární vědy i rozmanité směry, které na klasickou pražskou školu navazují.⁵³

⁴⁸ Mj. Barbara Partee, Emmon Bach, Charles Fillmore.

⁴⁹ Srov. Tomáš HOSKOVEC, „Pražský lingvistický kroužek 1997/1998-1998/1999,“ *Slovo a slovesnost*, 59, 1998, s. 160.

⁵⁰ Srov. TROJÁNEK, „*Travaux du Cercle linguistique de Prague* (recenze),“ s. 70.

⁵¹ Srov. František ČERMÁK, „*Travaux du Cercle linguistique de Prague* (recenze),“ *Slovo a slovesnost* 62, 2001, s. 217.

⁵² Pražský lingvistický kroužek, „Literatura“

http://cercledeprague.org/cs/o_prazskem_lingvistickem_krouzku [zveřejněno 1. 10. 2007, cit. 3. 2. 2009].

⁵³ Srov. TROJÁNEK, „*Travaux du Cercle linguistique de Prague*,“ s. 70.

2. Vilém Mathesius

2.1 Život a dílo

Za vůdčí osobnost Pražského kroužku i celé české meziválečné jazykovědy je považován Vilém Mathesius (3. 8. 1882 – 12. 4. 1945). Tento vědec se značnou měrou zasloužil o dynamický vývoj, kterým ve dvacátých a třicátých letech minulého století lingvistika procházela.⁵⁴ Mezi jeho největší zásluhy patří průkopnická práce na synchronním přístupu k jazyku a založení metody analytického srovnávání nazývané lingvistická charakteristika. Jeho přínos české jazykovědě je o to pozoruhodnější, vezmeme-li v potaz těžké zdravotní komplikace, které jej po většinu života provázely.⁵⁵

Mathesius začal svou vědeckou kariéru na pražské univerzitě, kde v roce 1901 získal titul docenta v oboru anglické řeči a literatury. Stal se tak prvním docentem pro tento nově se utvářející obor na domácí univerzitě. Pro své první univerzitní přednáškové čtení si vybral téma⁵⁶ „Úvod do vědeckého studia angličtiny rozborem jejího současného stavu“.⁵⁷ Téma to bylo odvážné, jelikož v tehdejší době udávala směr škola mladogramatická, která synchronní přístup neuznávala jako předmět vědní analýzy. Mathesius však za svou koncepci synchronního přístupu k jazyku bojoval i mimo fakultu. Dokladem toho je i jeho vystoupení na vědeckém fóru Královské české společnosti nauk v roce 1911, kde poprvé ve svých devětatdvaceti letech přednesl studii „O potenciálnosti jevů jazykových“.⁵⁸ Tato přednáška zaujímá v jeho díle velmi významné místo, proto se jí budu věnovat v kapitole 3 „Studie o potencionálnosti jevů jazykových“.

V roce 1904 byl pro obor anglistika jmenován prvním mimořádným profesorem, řádným profesorem se stal až po skončení první světové války v roce

⁵⁴ VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 14–41.

⁵⁵ Vilém Mathesius byl jedinečná osobnost. Přitom to byl těžce postižený člověk, který v poměrně mladém věku téměř ztratil zrak, a později ho postihla ještě těžká choroba páteře, takže polovinu života, ne-li víc, strávil na sádrovém lůžku. Jan CHROMÝ a Eva LEHEČKOVÁ (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty I.*, Praha: Dauphin, 2007, s. 34 (rozhovor s Františkem Danešem).

⁵⁶ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 455.

⁵⁷ Tamtéž, s. 456.

⁵⁸ Srov. Josef VACHEK, *Vzpomínky českého anglisty*, Jinočany: H&H, 1994, s. 6.

1919.⁵⁹ Dle svědectví jeho významného žáka Josefa Vachka si studenti vážili zejména jeho „moderního metodického přístupu a jeho důrazu na vědeckou oprávněnost studia jazyka současného, tak kontrastujícího s jinak běžnou studijní analýzou jen historickou, stejně jako jeho rozlišování jazykových jevů podle jejich funkcí, proti jinde často běžnému pouhému popisu jazykových faktů“.⁶⁰

Mathesius ponejvíce soustředil svůj zájem na anglickou literární historii a problematiku obecné lingvistiky.⁶¹ Jedním z jeho hlavních cílů v literární oblasti bylo sepsat dějiny anglické literatury. Podařilo se mu je zpracovat až po středověkého autora Geoffreyho Chaucera.⁶²

Ve dvacátých letech minulého století se u Mathesia začala rozvíjet těžká oční choroba, odlupování sítnice.⁶³ Tato skutečnost samozřejmě měla důsledky pro Mathesiovu práci: vědec byl nucen se z oblasti literární vědy přesunout k lingvistice. Kvůli ztrátě zraku musel Mathesius svou pozornost obrátit k mluvenému jazyku.⁶⁴ „Měl několik osobních asistentů, kteří mu předčítali a kterým své články diktoval, patřil mezi ně také profesor Vachek.“⁶⁵ Mathesius proto také začal vidět otázky jazyka v širším měřítku. Podíváme-li se do jeho výboru *Čeština a obecný jazykozpyt*, najdeme tam spoustu postřehů o věcech, které odposlouchal.⁶⁶

2.2 Oblasti bádání

Kromě anglického jazyka se Mathesius intenzivně zamýšlel i nad problémy rodné češtiny. Porovnával zejména vyjadřovací prostředky českého a anglického jazyka. Tak dospěl k myšlence, že „vedle metody historického srovnávání jazyků (přirozeně geneticky příbuzných) nesmí jazykověda zanedbávat metodu srovnávání analytického, synchronního, která umožňuje srovnávat i jazyky příbuzné jen

⁵⁹ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 455.

⁶⁰ VACHEK, *Vzpomínky českého anglisty*, s. 7.

⁶¹ Srov. Josef VACHEK, *The Linguistic school of Prague*, Bloomington: Indiana University Press, 1966, s. 456.

⁶² Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

⁶³ Srov. VACHEK, *Vzpomínky českého anglisty*, s. 8.

⁶⁴ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

⁶⁵ CHROMÝ a LEHEČKOVÁ (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty I.*, s. 15 (rozhovor s Františkem Danešem).

⁶⁶ Srov. tamtéž.

vzdáleně nebo geneticky vůbec nepříbuzné“.⁶⁷ I díky těmto Mathesiovým poznatkům mohla o tři desetiletí později vzniknout tzv. konfrontační lingvistika, která byla později v zahraničí označována jako metoda kontrastivní. Tato konfrontační metoda, kterou Mathesius svou činností předznamenal, pátrala po tom, jak srovnávané jazyky fungují při uspokojování těch samých potřeb. Tato metoda byla tedy zaměřena funkčně. Mathesius došel k závěru, že se různé jazyky od sebe zpravidla liší různou povahou vyjadřovacích prostředků, které používají. Systém těchto používaných vyjadřovacích prostředků pak Mathesius označil za lingvistickou charakteristiku jazyka.⁶⁸

Taková charakteristika by měla být jazykovědci vypracována pro každý jednotlivý jazyk. Dle Mathesia důsledná lingvistická charakteristika určí podstatu rozdílnosti každého jazyka od ostatních jazyků, „jejichž lingvistické prostředky budou přirozeně odhalovat jejich vlastní specifičnost.“⁶⁹

Mathesius toto pojetí lingvistické charakteristiky poprvé vyložil na mezinárodním fóru v roce 1927. V roce 1928 pak tuto koncepci prezentoval na 1. mezinárodním sjezdu v Haagu.⁷⁰ Mathesiova lingvistická charakteristika byla prospěšná nejen pro anglistiku, ale i pro teorii a praxi bohemistickou. Ukázalo se totiž, že správně použitá konfrontační metoda vrhá nové světlo na specifika obou srovnávaných jazyků, cizího i mateřského. Takto Mathesius ze svých srovnávacích analýz dospěl k významným bohemistickým poznatkům, které měly význam i z pohledu světové jazykovědy. Šlo zejména o tzv. aktuální členění větné a jazykovou stylistiku.⁷¹

⁶⁷ MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

⁶⁸ „Lingvistická charakteristika: Rozlišujícím rysem lingvistické charakteristiky je to, že do jazykovědného rozboru je zaveden pojem hodnota a pojem vzájemné synchronní vztahy. Zatímco úkolem deskriptivní mluvnice je podat úplný inventář všech formálních a funkčních prvků, které v daném jazyce v daném stadiu jeho vývoje existují, lingvistická charakteristika se zabývá pouze důležitými a základními rysy daného jazyka v daném časovém okamžiku, analyzuje je na základě obecné lingvistiky a snaží se určit vztahy mezi nimi.“ Josef VACHEK, *Lingvistický slovník Pražské školy*, Praha: Karolinum, 2005, s. 104; srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

⁶⁹ MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

⁷⁰ Srov. VACHEK, *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 16.

⁷¹ Srov. MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost*, s. 457.

Podle teorie aktuálního členění větného se věta dělí na dvě části z hlediska známého a nového. První je Mathesiův základ výpovědi – moderní jazykověda dnes používá termín *téma*–, který nepřináší novou informaci. Druhou je Mathesiovo výpovědní jádro, tzv. *réma*, které přináší novou informaci. Mathesius tuto teorii oprostil od psychologizující koncepce, a tím umožnil její využití v synchronním jazykovědném rozboru. V současné době lingvisté pro aktuální členění větné užívají nového termínu funkční větná perspektiva.⁷²

Svým bádáním v oblasti analytického jazykového srovnávání Mathesius dalece překročil hranice anglistiky a zařadil se mezi světovou špičku badatelů obecné jazykovědy.

⁷² Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 160.

3. Studie o potenciálnosti jazykových jevů

Studie o potenciálnosti jazykových jevů spolu s Tezemi Pražského lingvistického kroužku sehrály velkou roli v historii funkčně strukturní koncepce pražské školy.⁷³

Studie o potenciálnosti jevů jazykových je písemnou formou přednášky poprvé proslovené na schůzi historicko-filologické třídy Královské české společnosti nauk v roce 1911. Zde tato průlomová přednáška zůstala téměř bez ohlasu a náležité publicity.⁷⁴ Po Mathesiově přednášce, jak sám trpce potvrdil, se dokonce nikdo nepřihlásil k diskusi. Tato přednáška byla Josefem Zubatým označena sice za zajímavou, ale pro dané posluchačstvo příliš jemnou. Tištěná verze přednášky zůstala padesát let bez překladu do cizího jazyka, tudíž po dlouhou dobu nevešla ve známost v zahraničí.⁷⁵ V raných dvacátých letech Roman Jakobson, který se seznámil s českou verzí přednášky, označil situaci kolem neuskutečnění přednášky v Moskvě v roce 1911 za promarněnou šanci k lingvistické revoluci.⁷⁶ Též nešetřil chválou americký lingvista Charles Hockett, který se roku 1964 dostal k právě přeložené anglické verzi Mathesiovy stati. Dle jeho slov bylo fantastické, jak mohl Mathesius dospět k takové koncepci již roku 1911.⁷⁷ Mathesius tak svými novátorskými myšlenkami předběhl svou dobu a zaplatil za to daň v podobě nepochopení a nezájmu svých současníků.

Mathesius tak přišel s rozdělením na synchronický diachronický přístup k jazyku již roku 1911. Jak Mathesius píše ve své stati, náběhy tohoto rozdělení našel již u anglických vědců Henryho Sweeta a Otty Jespersona. Mathesius však učení o synchronickém a diachronickém přístupu publikoval před vydáním Saussurova *Kurzu obecné jazykovědy*, který tuto myšlenku proslavil. Mathesius rovněž formuloval rozdíl mezi jazykem a (pro)mluvou nezávisle na Saussurově rozlišení *langue* a *parol*. O Mathesiovi tedy určitě můžeme tvrdit, že byl již ve svých

⁷³ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 63.

⁷⁴ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 15.

⁷⁵ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 67.

⁷⁶ Srov. VACHEK, *The Linguistic school of Prague*, s. 5.

⁷⁷ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 67–68.

třiceti letech plně vyžralým vědcem s důsledně promyšlenou koncepcí, kterou v dalších letech neustále prohluboval.⁷⁸

Nejvýznamnějším přínosem této studie o potenciálnosti jevů jazykových jsou její následující tři aspekty. V první řadě je to Mathesiovo zdůraznění potřeby synchronního zkoumání jazyka.⁷⁹ Už toto samo o sobě bylo v českém lingvistickém prostředí, v němž před první světovou válkou zcela převládal diachronní přístup, velmi odvážné. Dalším významným momentem studie jsou Mathesiovy „výklady o slohovém rozrůznění řeči a o signálech této slohové diferenciaci“.⁸⁰

Třetím a nejvýznamnějším přínosem této publikace je samotný pojem potenciálnosti. Tento jev Mathesius definoval jako „statické kolísání řeči“⁸¹ v daném jazykovém společenství. Když autor mluví o staticce jazyka, nechápe jej jako systém „strnule neměnný, ale jako v jistých mezích kolísající.“⁸² Kolísavost je pak jednak předpokladem pro jazykový vývoj, jednak pomáhá řešit některé zajímavé lingvistické otázky. Těmi jsou například problém samostatnosti slov ve větě či otázka, zda mají jednotlivé slovní druhy vlastní určitý stupeň důrazu. Aby Mathesius na tyto otázky odpověděl, svou teorii dále rozvíjel myšlenkou tendencí v jazyce. Tyto tendence sice nemají konstantní působení zákonů známé z exaktních věd, ale přesto se zřetelně projevují a jsou statisticky postižitelné.

Z předchozího vyplývají dva důkazy nadčasovosti této studie. Na jedné straně Mathesius pochopil, že na jazykovědu a obecně na společenské vědy nelze aplikovat metodické postupy platné v exaktních vědách. Na straně druhé autor předběhl dobu tím, že si uvědomil význam statistických dat pro lingvistiku.⁸³

Závěrečné, přehledové odstavce, ve kterých se Mathesius věnuje soudobé i předcházející lingvistické literatuře, svědčí o jeho vynikající znalosti a orientaci v obecně lingvistické literatuře, ale zároveň i o jeho schopnosti syntetického pohledu na různorodé jevy jazykovědné historie.

⁷⁸ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 70–71.

⁷⁹ Mathesius sám tento svůj přístup nazýval „statickým“ a v opozici k tomu stavěl přístup „dynamický“ (tj. diachronický, vývojový).

⁸⁰ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 70.

⁸¹ Tamtéž, s. 5.

⁸² Tamtéž, s. 69.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 67–72.

Mathesius zdůrazňuje, že teorie potenciálnosti není zcela nová. „Nápovědy a výklady téhož smyslu jsem shledal u řady lingvistů jiných a počet jich jistě by se zvětšil, kdyby soustavně se po té stránce prohlédla všechna roztržštěná, nesoustavná a nepřehledná literatura lingvistická posledních padesáti let, v níž mnoho myšlenek se tají, které jsou zcela moderní a pokrokové.“⁸⁴ V závěrečných odstavcích své studie Mathesius podává přehled děl jazykovědné literatury, ve kterých lze nalézt náznaky toho, že si jejich autoři byli vědomi existence potenciálnosti v jazyce. Mathesius jmenuje lingvistu Kruszewského, žáka Baudoinova, který se na základě přímého pozorování ruštiny pokusil vytvořit vlastní lingvistickou teorii. Dle Kruszewského je základní vlastností řeči složitost a neurčitost jejích jednotek, které jsou nositeli vývojové proměnlivosti. Věta, slovo a morfologické elementy jsou obsahově neurčité. Hlávka je neurčitá fyziologicky, což znamená, že její artikulace může v určitých mezích kolísat, ale neobvyčejně rozmanité kolísání artikulace je prý provázáno jen poměrně nepatrným kolísáním hlávky, protože sluch není schopen rozeznat tolik jemných odstínů. Tak alespoň Kruszewski teoreticky předpokládá, protože na jiném místě praví, že z nedostatku výzkumných metod nelze v dané době zjistit, je-li zvuk, akusticky určitě v dané době konstantní, konstantní též fyziologicky. Toto tedy nelze zcela jistě dokázat, ale můžeme to předpokládat. Tudíž lze prohlásit konstantnost hlávkového systému v daném nářečí a v dané době za statistický zákon lingvistický.⁸⁵

Dále Mathesius zmiňuje odpůrce mladogramatiků, Schuchardta, a jeho knihu *Slavo-deutsches und Slavo-italienisches*, ze které Mathesius cituje větu: „V našem mozku žije nekonečný svět představ s řečí souvisejících, z nichž každá je s mnoha jinými v nejrozmanitějším způsobu spojení, přičemž síla těchto spojení se neustále mění, a tím četné a důležité změny v řeči povstávají.“ V druhé Schuchardtově knize s názvem *Über die Lautgesetze* se uvádí, že individuální výslovnost, pokud sahá pozorování, není nikdy prosta kolísání. Ruku v ruce s tímto nekonečným štěpením řeči jde prý nekonečné míšení řeči.

⁸⁴ Tamtéž, s. 27.

⁸⁵ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 29.

Mathesius se dále zaměřuje na lingvistiku individualistickou a vyzdvihuje neapolského filosofa Benedetto Croce, který spatřuje podstatu řeči ve vnitřním výrazu, jenž je zcela individuální a totožný s uměním. Croceho filosofické úvahy převedl na pole lingvistické do podoby konkrétních jazykovědných rozborů Karl Vossler. Tento lingvista ve své knize *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* upřesňuje Croceho tezi, že jako individuální činnost je řeč umělecké tvoření. Jakmile se však řeči používá ve styku jednotlivců, není to již výtvar individuální, nýbrž kolektivní, jenž se stává empirickou skutečností a mění se. Individuální řeč je vždy tvořena nově, staré slovo v nové souvislosti není totéž ani zvukově, a tak v řeči jako jevu individuálním vidíme neustálé a nekonečné měnění: Vossler prý nevidí v řeči místo pro meze této měnitelnosti. Tak teoretický faktor ryzího nazírání jednotlivce dělí od sebe a diferencuje jejich řeč do nekonečna. Kdežto praktický faktor volné analogie je spojuje do jazykových společenství. Mathesius velice sympatizoval s naukou Croceovou a Vosslerovou, ztotožňoval se především se sympatií k vysoce ceněné úloze individua v jazykovém dění.⁸⁶ Právě však tento názor – přecenění role jazyka jednotlivce – současná lingvistika této studii vytýká. Sám Mathesius tuto část později upravil.⁸⁷

Ještě konkrétněji se dle Mathesia touto věcí zabýval F. Finck, který zdůrazňuje, že mluvení je činnost individuální, ale zároveň jedním dechem dodává, že není možné považovat individuálnost řeči za něco absolutního a nezávislého. I přes subjektivnost mluvení příslušníků téhož jazykového společenství, jejich řeč v sobě obsahuje velkou míru jednotnosti, která vzpomínkami odkazuje na dřívější mluvení vlastní i mluvení jiných. Jazykověda má dle Fincka řeč jako souhrn výrazů nazírání na svět, jež jsou společné většině národa. Finck ještě upozorňuje, že silně individuální výrazy patří do okruhu zkoumání vědy literární.⁸⁸

Tato studie zaujímá výjimečné postavení v dějinách Pražského lingvistického kroužku. Stala se inspirací pro mnoho dalších studií členů Kroužku, ze kterých vyrostl funkční strukturalismus.

⁸⁶Srov. tamtéž, s. 27–32.

⁸⁷Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 150.

⁸⁸Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 31–32.

4. Teze Pražského lingvistického kroužku a jejich další vývoj

Teze Pražského lingvistického kroužku byly prvně otištěny ve francouzském znění v *Travaux du Cercle linguistique de Prague I.* jako příspěvek pro 1. mezinárodní sjezd slavistů.⁸⁹ Zde jim však ještě nebyla věnována pozornost, kterou by si zasloužily. Uznání odpovídající jejich důležitosti, velikosti se jim dostalo až na 2. mezinárodním sjezdu lingvistickém v Ženevě a na 1. mezinárodním sjezdu fonetických věd v Amsterdamu 1932.⁹⁰

Text Tezí představuje první soubornou kodifikaci zásad pražské školy. Ačkoli jsou Teze prací kolektivní, vzniklo jednotně orientované dílo, které spojuje funkční pohled na jazyk. Teze vytvářela komise, do níž patřili tito lingvisté: Mathesius, Havránek, Mukařovský a Jakobson, kteří spolupracovali s dalšími odborníky: Trubeckým, Weingartem, Durnovem aj.

Právě tato funkční koncepce jazyka odlišuje pražskou školu od většiny ostatních směrů strukturální jazykovědy. Přivedla pražskou školu k intenzivnímu zájmu o otázky jazykové správnosti a jazykové kultury a umožnilo pražské škole dosáhnout cenných výsledků v oblastech, o které strukturně orientované jazykovědné směry⁹¹ nejevily zájem.⁹²

Teze obsahují široké pole zpracovaných oblastí. Jsou v nich rozebírána témata synchronní i diachronní, obecně jazykovědná i slavistická, lexikální, fonologická a gramatická. Autoři Tezí se věnují nejen teoretickým věcem, ale též upozorňují na nutnost správné metodologie. Zvláštní pozornost je pak přikládána praktickému využití nových poznatků při výuce jazyků.⁹³

⁸⁹ Josef VACHEK (ed.), *Z klasického období pražské školy*, Praha: Academia, 1972, s. 58.

⁹⁰ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 73–75.

⁹¹ Kodaňská glosematika, yaleský deskriptivismus.

⁹² Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 72–77.

⁹³ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 151.

4.1 Metodické problémy plynoucí z pojetí jazyka jako systému a význam tohoto pojetí pro slovanské jazyky

Stejně jako člověk při běžném použití jazyka dbá především na jeho funkčnost, měl by se této stránce věnovat v první řadě i lingvista při jazykovědné analýze.⁹⁴ Z funkčního hlediska je jazyk systémem⁹⁵ účelných výrazových prostředků. Pro porozumění dílčím jazykovým jevům je zapotřebí pochopit systém, k němuž náleží.

Podle J. Vachka lze tuto část teorie Pražského kroužku přiřčít Jakobsonovi. Je zde již patrný strukturně-relační přístup. Představa o jazyku jako o systému znaků patří mezi základní pilíře učení pražské školy.⁹⁶

Do podstaty jazykového systému lingvista nejlépe pronikne synchronickým rozborem současných jazyků. Z toho plyne i největší výzva pro slovanskou lingvistiku: vypracování lingvistické charakteristiky současných slovanských jazyků.

Stejný přístup je zapotřebí uplatňovat i při studiu minulých stadií jazyka. Pražský kroužek odmítá myšlenku neslučitelnosti synchronické a diachronické lingvistiky, kterou zastává ženevská škola. Naopak je zde vyjádřeno přesvědčení, že „změny jazykové mají zhusta zření na systém, na jeho stabilizaci, rekonstrukci atd.“⁹⁷ Stejně tak „i v úseku synchronicky pojatém existuje vědomí stadia mizejícího, přítomného a nastávajícího“,⁹⁸ a nelze tedy pominout diachronní složku.

Dle Jakobsona „nelze klást nepřekonatelné hráze mezi metodou synchronickou a diachronickou tak, jak to činí škola ženevská“. K věci se výstižně vyjádřil Trnka v roce 1948: „Ostrá hranice mezi jazykem jako systémem a nestrukturní diachronií, která systém jen narušuje, je jasně fiktivní, jazyk se průběžně mění, i v současnosti zůstává systémem v každém okamžiku svého vývoje (starý systém zaniká a nový se vytváří), z metodologických důvodů je však přípustné

⁹⁴ Následující text vychází z díla Teze pražského lingvistického kroužku a z důvodu přehlednosti budu odkazovat jen na přímé citace, nikoli parafráze.

⁹⁵ Systémem se většinou rozumí soubor entit vzájemně propojených sítí vztahů, která představuje jeho strukturu. Srov. František DANEŠ, „Pražská škola: názorová univerzália a specifika,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 10–11.

⁹⁶ Srov. tamtéž.

⁹⁷ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 36.

⁹⁸ Tamtéž, s. 36.

nastavit časovou dimenzi na nulu.“⁹⁹ Synchronní přístup ke studiu jazyka u autorů pražské školy převládal.

Lingvistika dosud plně nevyužila obrovského potenciálu srovnávací metody. Zatímco se tato metoda tradičně věnuje pouze problémům genetickým, měla by být využita i k odhalení „strukturní zákonitosti jazykových systémů a jejich vývoje“.¹⁰⁰ Aplikace této metody na slovanské jazyky by umožnila vytvoření typologie jejich vývoje. Srovnání takto získaných poznatků o slovanských jazycích s tendencemi ve vývoji jazyků geograficky blízkých by potom vedlo k vytvoření různých oblastních skupin vzájemně se ovlivňujících jazyků.

Ve vývojových vědách včetně lingvistiky získává na významu koncepce zákonité souvislosti vývojových jevů. Jejím uplatněním nutně dojdeme ke dvěma závěrům. Za prvé: expanze jazykových jevů je určována pohotovostí přijímajících, projevujících se shodně s tendencí vývoje. Za druhé: měřítkem pro jednotu prajazyka je míra, v jaké jsou dialekty schopny prožívat konvergence, a to bez ohledu na to, odkud tyto změny přicházejí. „Vycházejí-li konvergence z jednoho ohniska či nikoli, je věc vedlejší a stěží řešitelná.“¹⁰¹ Slovanský prajazyk je tedy ve skutečnosti pouze metodickým pojmem.

4.2 Úkoly zkoumání jazykového systému, zvláště slovanského

Akcentováním funkční stránky při zkoumání fonologických jevů dospějeme k zásadnímu významu akustiky. Je nutno „rozlišovat zvuk jako objektivní fyzikální fakt, jako představu a jako prvek funkčního systému“.¹⁰² Přitom první i druhé hledisko je z lingvistického pohledu méně významné. „Avšak i subjektivní akusticko-motorické představy jsou prvky jazykového systému jen v té míře, v jaké plní v daném jazykovém systému funkci významového rozlišování.“¹⁰³

Původcem citovaného úseku je podle Vachka Jakobson. Psychologizující definice fonému jako akusticko-motorické představy byla poplatná době svého

⁹⁹ Srov. DANEŠ, „Pražská škola: názorová univerzália a specifika,“ s. 11–12.

¹⁰⁰ VACHEK: *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 36.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 38.

¹⁰² Tamtéž, s. 38.

¹⁰³ Tamtéž, s. 39.

vzniku, nicméně v této formulaci byla oprávněně zdůrazněna významotvornost fonému. Poukázání na důležitost akustické stránky jazykových jevů bylo v době publikace Tezí nesporně aktuální. Současná jazykověda by však přistupovala obecněji, a to odkazem na percepční, tzn. vjemovou stránku těchto jevů.¹⁰⁴

Synchronická fonologie má několik základních úkolů: Za prvé je zapotřebí vytvořit seznam „nejjednodušších akusticko-fonetických představ, které jsou významotvorné v daném jazyce (fonemat)“¹⁰⁵ a definovat obecné zákonitosti jejich vazeb.

Dalšími kroky pak bude určení realizovaných kombinací konkrétních fonemat, jejich četnosti a konečně i morfologické využití fonologických rozdílů. Poslední jmenovaný aspekt hraje důležitou roli právě ve slovanských jazycích, v nichž se dle morfologické struktury slova často navzájem zaměňují fonemata uvnitř téhož morfematu.

Jinou stránkou věci je nauka o jazykovém pojmenování. „Činností pojmenovací rozkládá si řeč skutečnost, ať vnější nebo vnitřní, reálnou nebo abstraktní, v elementy jazykově postižitelné.“¹⁰⁶ Každý jazyk má vlastní pojmenovací klasifikaci, slovní zásobu i způsob, jak tvoří slova – slovanské jazyky tvoří nová substantiva nejčastěji odvozováním. Pro komplexní průzkum slovní zásoby daného jazyka je zapotřebí zabývat se také sémantickými jevy.

Dalším úkolem zkoumání jazykového systému je nauka o usouvztažňování. „Základním aktem usouvztažňovacím a zároveň vlastním aktem tvořícím větu je predikace.“¹⁰⁷ Funkční syntax si při výzkumu predikačních typů všímá i formy a funkce gramatického subjektu. Díky tomu např. vychází najevo, že subjekt v češtině není tak tematický jako ve francouzštině nebo angličtině, a že český jazyk umožňuje stírat rozpor mezi tématem a gramatickým subjektem volnějším slovosledem. Díky funkčnímu přístupu je možno sledovat systémovou úlohu jednotlivých syntaktických elementů i jejich vazby. Zde pak přichází morfologie, aby zkoumala formální systémy, složené ze slovních útvarů a z útvarů slovních

¹⁰⁴ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 75–76.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 39.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 40.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 41.

skupin. V těchto systémech se setkávají dvě různé integrační tendence: jednak jsou zde funkčně odlišné tvary, v nichž je obsažen nositel stejného významu, jednak jsou zde také tvary nositelů různých významů, ale s totožnou funkcí. Tyto dvě tendence jsou v morfologickém systému každého jazyka zastoupeny v různé míře.

Nejcennějších výsledků dosáhli členové pražské školy právě ve výše uvedených disciplínách: fonologii, morfologii a syntaxi. Morfologii by dnes bylo přisouzeno v gramatickém systému důležitější postavení, než jí v Tezích dopřál Mathesius. Původní vydání Tezí ponechávalo stejný význam věty a výpovědi. Rozlišení mezi větou a výpovědí na základě pozdějších Mathesiových vývodů¹⁰⁸ provedli F. Daneš a M. Dokulil.¹⁰⁹

Fonologie se vlivem bádání členů Kroužku stala samostatnou vědní disciplínou. Systematicky se fonologií zabývali Vilém Mathesius, Bohumil Trnka, Josef Vachek, Roman Jakobson a hlavně Nikolaj Trubeckoj. Navázali na učení kazaňské, leningradské a ženevské školy.

Trvalý přínos světové jazykovědě v oblasti fonologie podal Trubeckoj v díle *Základy fonologie* vydané roku 1939. Teorie opozic je považována za nejvýznamnější a dodnes aktuální část tohoto díla.¹¹⁰ Trubeckoj klasifikuje fonémy vzhledem k celému systému a vzhledem k vzájemným vztahům mezi jednotkami. Jedná-li se o vztah fonému k celému systému, diferencuje Trubeckoj opozice jednorozměrné od vícerozměrných a proporciální od izolovaných. Úspěšné výsledky z bádání v oblasti fonologie byly v některých případech aplikovány na morfologii,¹¹¹ která též zaujímá čestné místo v učení pražské školy.

Trubeckého teorie opozic se stala východiskem pro Jakobsonovu teorii binárních opozic (teorii příznakovosti).¹¹² Jakobson ve své stati s názvem „O struktuře ruského slovesa“ píše, že privativní opozice v morfologii ukazují, „na jakém základě a jakými prostředky jsou budovány morfologické kategorie.

¹⁰⁸ Viz kapitola „Život a dílo Viléma Mathesia“.

¹⁰⁹ Srov. VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 76.

¹¹⁰ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 154–156.

¹¹¹ Např. vznikla nová disciplína morfonologie, která se zabývá zkoumáním fonologické struktury morfémů. Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 157.

¹¹² Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 47.

Pro morfologické privativní opozice je charakteristické, že jeden z obou členů opozice, tzv. člen příznakový, vypovídá o přítomnosti určitého příznaku, avšak druhý z členů, tzv. člen bezpříznakový, nevypovídá nic ani o přítomnosti ani o absenci téhož příznaku, nýbrž je vzhledem k němu neutrální“.¹¹³ Jakobsonovo pojetí příznakovosti můžeme dnes považovat také za aktuální. Jakobson ho uplatňoval na třídění opozic ve fonologii, především pak při klasifikaci různých morfologických subsystémů.¹¹⁴ Toto téma zejména v české poválečné lingvistice zdomácnělo. Dokladem této skutečnosti je téma druhého svazku obnovené řady Travaux, totiž *Problémy centra a periferie jazykového systému*.¹¹⁵

Již z Jakobsonovy koncepce vyplývá to, co dnešní lingvistika dále rozvinula a dokázala. Je to skutečnost, že na základě odlišení příznakových a nepříznakových jevů je možné rozdělení jazykového systému na systémové jádro a periferii.¹¹⁶ Jádro je určeno jako systém, „který na základě valence vymezuje soubor závislostních stromů splňujících podmínku projektivity (blízkou tradiční členské sounáležitosti)“.¹¹⁷ Takový strom umožňuje vidět bezpříznakové struktury vět jako uspořádané na principu blízkém aristotelské logice. Jedná se tedy o strukturaci, která má blízko k lidským mentálním schopnostem. Na rozdíl od toho je periferie velmi široká a otevřená vnějším vlivům. Periferní jevy se vyznačují příznakovostí a je možné postihnout je za pomoci analogie. Do periferních jevů zahrnujeme široké pásmo čítající příznakové syntaktické vztahy, různost vzorů a tříd v tvarosloví až po cizí slova a vlastní jména.¹¹⁸ Dle Petra Sgalla tak „v návaznosti na českou strukturní lingvistiku získáváme alternativu k teoretickému popisu Chomského: vystačíme bez předpokladu složitého vrozeného aparátu specifického pro jazyk, a přitom může popis jazyka mít stejnou míru explicitnosti, popř. formalizace“.¹¹⁹

¹¹³ ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 158.

¹¹⁴ Srov. Petr SGALL, „Ideje klasického Pražského lingvistického kroužku jsou i dnes aktuální,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 34.

¹¹⁵ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 80.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 80.

¹¹⁷ SGALL, „Ideje klasického Pražského lingvistického kroužku jsou i dnes aktuální,“ s. 35.

¹¹⁸ Srov. tamtéž, s. 34.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 35.

4.3 Problémy bádání o různých jazykových funkcích, zejména ve slovanských jazycích

Při jazykovědné analýze je zapotřebí vycházet z různých jazykových funkcí. Tak je důležité rozlišovat například mezi řečí vnitřní a projevenou nebo vnímat intelektuálnost a emocionálnost jazykového projevu. Řeč se sociální úlohou může mít funkci sdělovací či poetickou, dle jiného rozdělení může mít řeč podobu praktickou a teoretickou. Každá funkční řeč se řídí specifickými zákonitostmi. Jazykové projevy se dělí na projev psaný a projev ústní, ten potom dále na řeč přerušovanou a řeč jednostranně souvislou. Samostatnou kapitolou u ústního projevu jsou posunky. Nelze zanedbat ani poměr mezi účastníky jazykového styku. „Sem patří problém jazyků pro styk interdialektický (tzv. jazyků obecných), jazyků zvláštních, jazyků přizpůsobených pro styk s cizojazyčným prostředím a problém jazykového rozvrstvení v městech.“¹²⁰

Do oblasti jazykových funkcí významně zasáhl Jakobson, který se v pozdějších letech věnoval komunikační vědě jako celku. V díle *Linguistics and Poetics: Closing Statement*, vydaném v šedesátých letech dvacátého století za doby jeho působení ve Spojených státech, Jakobson popsal schéma komunikačního procesu. Toto schéma je tvořeno šesti složkami, které jsou uspořádány tak, že základem dění je osa *mluvčí–sdělení–příjemce*, zatímco složky *kanál, kód a kontext* vytvářejí podmínky pro průběh tohoto sdělení. Jakobson tento model komunikace využil k formulování šesti základních jazykových funkcí: konativní, referenční, fatické, expresivní, poetické a metajazykové. Tato Jakobsonova myšlenka o šesti jazykových funkcích se stala obecně uznávanou teorií.¹²¹

Spisovný jazyk bývá konzervativní z gramatického a fonologického hlediska, jeho slovní zásoba se však stále vyvíjí. Je vymezen především svou úlohou vyjádření kulturního a civilizačního života. Jeho znaky jsou: na jedné straně značná intelektualizace, na straně druhé pak důsledná kontrola emocionálních prvků. Větší nároky na tento druh jazyka mu dávají normativnější ráz i větší funkční využití gramatických a lexikálních prvků. Nejvíce patrná je specifická podoba

¹²⁰ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 44.

¹²¹ Srov. ČERNÝ, *Úvod do studia jazyka*, s. 14–16.

spisovného jazyka v souvislé řeči, zejména v písemném projevu. Můžeme říci, že kromě snahy po expanzi je pro něj charakteristická „snaha stát se monopolním znakem vládnoucí třídy“.¹²²

Slovanská lingvistika má ve zpracování všech dosud zmíněných problémů velké mezery, básnický jazyk slavisti nezkoumali téměř vůbec. Před zahájením bádání v této oblasti je nejprve zapotřebí určit správné principy přístupu k básnickému jazyku.

Jedním z těchto předpokladů je zpracování zásad synchronního popisu básnického jazyka. Kvůli komplikovanosti básnického jazyka je však zapotřebí použít i diachronní metodu.

Další zásada tkví v těsném sepjetí jednotlivých jazykových vrstev básnického jazyka. Kvůli tomuto sepjetí není možné jazykové vrstvy zkoumat odděleně. „Z teze, že je básnická řeč zaměřena na vyjadřování plyne, že všechny vrstvy jazykového systému, mající ve sdělovací řeči jen služebnou úlohu, nabývají v básnické řeči větší nebo menší samostatné hodnoty. Jazykové prostředky se skupené v těchto vrstvách a vzájemný vztah vrstev, směřující k automatizaci v řeči sdělovací, směřují k aktualizaci v řeči básnické“.¹²³ Hodnotu zde mohou mít i akustické, grafické a motorické prvky řeči, které ve sdělovací řeči nejsou takto využity. Principy básnických zvukových struktur dokáže odhalit fonologie. Organizujícím principem básnického jazyka je rytmus v těsné vazbě na melodiku i na opakování fonemat a fonematických skupin. Velmi účinným prostředkem je paralelismus zvukových struktur realizovaný veršovým rýmem. Pro básnický slovník jsou typická nezvyklá slova, která jsou díky své neobvyklosti zvukově účinnější.

Dále si pak jazykovědec musí dát pozor na zkreslené hodnocení básnických děl jiných kultur nebo minulosti měřítky prostředí, z něž pochází.

¹²² Tamtéž, s. 46.

¹²³ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 47.

Je také nutné zaměřit se netradičně „nikoli na to, co se vyznačuje, nýbrž na znak sám“.¹²⁴ Pokud by totiž literární historik k básnické řeči přistupoval jiným způsobem, porušil by tak hierarchii hodnot této struktury.

Bádání v poetické oblasti slovanských jazyků je cenným materiálem pro srovnávací jazykovědu.

4.4 Aktuální problémy církevněslovanského jazyka

Staroslověnština nikdy nebyla slovanským historickým jazykem, byla od počátku umělá a konvenční. Proto je třeba posuzovat její vývoj měřítky pro dějiny spisovných jazyků. V průběhu 10.–12. století se vyvinulo několik lokálních dialektů tohoto jazyka, např. jihoslovanský, ruský a český.

Důležitou úlohou lingvistiky je najít slovanský dialekt, z něhož při tvorbě staroslověnštiny vycházeli věrozvěstové. Metodou pro tento výzkum se má stát historicko-srovnávací analýza staroslověnských spisovných dialektů, rozbor staroslověnského písma a srovnávací rozbor fragmentů nejstarších abeced.

Po hláskových úpravách jazyka ve 12. století je vhodnější jazyk označovat za střední církevně slovanský jazyk. Je zapotřebí popsat vývoj dějin slovanského církevního jazyka až do současnosti. Dalším úkolem je prozkoumat vliv církevně slovanského jazyka na spisovné slovanské jazyky.

4.5 Problémy fonetické a fonologické transkripce ve slovanských jazycích

Je zapotřebí sjednotit zásady fonetické a fonologické transkripce slovanských jazyků, stejně jako stanovit zásady jejich kombinované fonetické a fonologické transkripce.

4.6 Zásady lingvistické geografie, její užití a poměr k etnografické geografii na slovanském území

Definice prostorových i časových limitů jednotlivých jazykových jevů má sloužit jako pomocný prostředek jazykové geografie. Je možné spojit

¹²⁴ Tamtéž, s. 50.

vždy několik izoglos v ucelený svazek, v němž pak lze určit ohnisko a periferii jejich expanze. Srovnávání izoglos je „předpokladem pro základní problém jazykové geografie, totiž pro vědecké rajónování jazyka“.¹²⁵

Na první pohled identické jazykové jevy jsou v různých systémech funkčně různorodé. Proto jsou izolované izoglosy fikcí. „Prostorové šíření jazykových jevů může být plodně srovnáváno s jinými geografickými izoliniemi, a to především s liniemi antropogeografickými, [...] dále pak s izoliniemi fyzické geografie“.¹²⁶ Je přitom důležité brát v úvahu specifika jednotlivých geografických celků a přistupovat k nim jako k rovnocenným systémům, jinak může dojít ke zkreslení analýzy. Expanze jazykových a etnografických jevů často přesahuje jazykovou nebo kmenovou příbuznost.

4.7 Problémy všeslovanského lingvistického atlasu, zvláště lexikálního

Slovanské jazyky jsou si mimořádně blízké, mj. z toho důvodu, že se velmi často geograficky stýkají. Proto je možné vytvořit všeslovanský jazykový atlas. Předtím je však nutné zjistit oblasti výskytu jednotlivých slov. Vytvoření takového atlasu bude jednodušší než vytvoření lingvistického atlasu každého slovanského jazyka, kvůli menšímu počtu navštívených míst a stručnějším lingvistickým dotazníkům. Práce na atlasu zorganizuje poradní výbor slovanských akademií. Nelze opominout ani slovanské menšiny v neslovanských státech. Poradní výbor určí zejména hustotu navštívených míst, definuje jednotnou fonetickou transkripci a vypracuje text dotazníků.

4.8 Metodické problémy slovanské lexikografie

Lexikografie se nemůže omezit na vytvoření shluku jednotlivých slov, ale musí usilovat o vytvoření provázaného systému slov. Je to nelehká úloha, protože lexikální systémy jsou mnohem složitější než systémy morfologické. „Každý

¹²⁵ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 54.

¹²⁶ Tamtéž, s. 54.

jazyk v každé době má svůj vlastní lexikální systém.“¹²⁷ K zajímavým poznatkům potom dojdeme porovnáváním lexikálních systémů příbuzných jazyků.

Zde vytyčený nelehký úkol, tj. pojmout lexikální zásobu jako systém, byl v průběhu dějin pražské školy realizován. Igor Němec ve svém článku Lexikální význam ve světle teorie pražské školy popisuje, jak byl tento úkol splněn. Hlavní zásluhu na tom mělo prohloubení analýzy významu lexikální jednotky v rámci propracované lexikální struktury. Bylo to především rozvinutí teze o vzájemném vylučování slov, rozšíření teze o centrálním a periferním charakteru jazykových jednotek a teze o dynamické synchronii. Dle myšlenky teze o dynamické synchronii se různé subsystémy téhož lexikálního systému liší kvantitou i kvalitou společných rysů svých centrálních jednotek vůči jednotkám periferním. Pražská škola jako první upozornila na závažnost případů, kdy „v daném subsystému společnému sémantickému rysu lexikálního významu jednotek odpovídá společný rys jejich lexikální formy, který v důsledku hláskoslovného nebo morfologického vývoje rozrůžňuje jednotky centrální a periferní“.¹²⁸ Taková formální vzdálenost periferních jednotek od jejich centrálních synonym a od centrálních jednotek fundačních vede k jejich významovým posunům a je znakem jejich menší produktivnosti až archaičnosti. Lexikální jednotky formálně i významově bližší svému fundačnímu centru spolu s příslušnými jednotkami periferními vytvářejí „vědomí koexistence jednotek ustupujících i nastupujících“.¹²⁹ Tento jev pražská škola nazývá dynamickou synchronií. Další prohloubení teorie nacházíme ve výkladu J. Vachka v roce 1966 o diferenční integraci periferních elementů.

Tyto principy již byly dříve rozpracované ve fonologii, morfologii a poté aplikovány na lexikologii. Tato lexikologická aplikace vedla k přesnější definici „relevantních sémantických komponentů centrálních a periferních lexikálních jednotek“.¹³⁰

¹²⁷ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 57.

¹²⁸ Igor NĚMEC, „Lexikální význam ve světle teorie pražské školy“, *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 219.

¹²⁹ Tamtéž, s. 219.

¹³⁰ Tamtéž, s. 223.

4.9 Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku slovanských jazyků

„Kultura jazyková je péče o to, aby byly v jazyce spisovném, a to jak knižním, tak i hovorovém, posilovány ty vlastnosti, kterých vyžaduje speciální funkce spisovného jazyka.“¹³¹ Těmito vlastnostmi jsou ustálenost, výstižnost a osobitost spisovného jazyka. To v důsledku znamená ustálení výslovnosti, snadnost a přehlednost pravopisu. Pojmenovávání má dbát osobitých postupů jazyka, slovní zásoba by měla být bohatá a významově přesná. Syntaxe má za úkol užívat jak „individuální výraznosti jazyka, tak bohatství vyjadřovacích možností významově diferencovaných“.¹³² Z morfologického hlediska by se od sebe neměl příliš vzdalovat knižní a hovorový jazyk. Naopak z hovorového jazyka může knižní jazyk čerpat podněty pro svůj vývoj.

Péči o jazykovou kulturu nelze zaměňovat s jazykovým purismem. Kvůli rychlému a přerušovanému vývoji slovanských jazyků je péče o jejich jazykovou kulturu velmi důležitá. Při práci na vytváření spisovných slovanských jazyků může funkční lingvistika sehrát významnou úlohu. Záměrným výběrem optimálních jazykových variant může vytvořit velmi efektivní spisovný jazyk.

Pražský lingvistický kroužek sehrál v oblasti jazykové kultury důležitou roli. Zasloužil se o to, aby se současný spisovný jazyk stal předmětem vědeckého bádání. Změnil pohled lingvistiky, která až do dvacátého století nepovažovala současný spisovný jazyk hodný vědeckého zkoumání.¹³³

Ve třicátých letech probíhal spor o jazykovou kulturu zaměřený proti purismu a jazykové správnosti, jak ji prezentovala *Naše řeč*. Do této diskuse zasáhli členové Kroužku, když v roce 1932 uspořádali slavný cyklus přednášek o spisovné češtině a jazykové kultuře. Ve stejném roce vyšel sborník, ve kterém byly uveřejněné tyto proslovené přednášky. Tento sborník také obsahoval kolektivní část

¹³¹ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 57.

¹³² Tamtéž, s. 58.

¹³³ Srov. Bohuslav HAVRÁNEK, *Studie o spisovném jazyce*, Praha: Československá akademie věd, 1963, s. 5.

„Obecné zásady pro kulturu jazyka“.¹³⁴ Členové ve svých statích kritizují dosavadní kodifikaci spisovné češtiny, zejména v *Pravidlech českého pravopisu* z roku 1924, kde zamítají zásadu historické čistoty a přímočaré pravidelnosti. A s odmítavým postojem přistupují k brusičské praxi *Naší řeči*, která dle členů Kroužku negovala současný stav spisovného jazyka i jeho funkční rozlišení.

Členové Kroužku přišli s návrhem, jak poznat skutečnou současnou normu spisovného jazyka. V „Obecných zásadách pro kulturu jazyka“ je uvedeno: „Pramenem pro poznání normy současného spisovného jazyka českého je především průměrná literární praxe jazyková za posledních padesát let...“ V opozici proti tomuto názoru stojí *Naše řeč*, která tvrdí, že měřítko současného spisovného jazyka je někde mimo tento jazyk.

Jak velký vliv na jazykovou kulturu češtiny měly teze uveřejněné ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* a v časopise *Slovo a slovesnost?* Nejlepší cestou, jak píše Bohuslav Havránek, je zhodnotit kodifikaci spisovné češtiny, jak ji přinášejí svazky *Příručního slovníku jazyka českého*¹³⁵ a upravená *Pravidla českého pravopisu* z roku 1941. Dle Bohuslava Havránka je v kodifikačních soubojích *Příručního slovníku* i revidovaných *Pravidlech* evidentní sblížení se zásadami Kroužku a zřejmý odklon od praxe *Naší řeči*.

Například v otázce normy současného spisovného jazyka se dává za pravdu Kroužku: v úvodu *Příručního slovníku jazyka českého* se můžeme dočíst, že za jeho základ se považuje jazyk spisovatelů za posledních šedesát let. V této zásadní věci byla tedy praxe *Naší řeči* odmítnuta. *Příruční slovník* také uvádí bez jakékoli poznámky jako spisovná slova ta, která byla *Naší řečí* zamítána, kdežto Kroužkem přijímána (např. *bezúčelný, bezvýsledný, následkem, posléze* a mnoho dalších).

Pravidla českého pravopisu učinila velký pokrok k vyrovnání kodifikace se současnou normou spisovného jazyka, ale nedosáhla s ní plného vyrovnání, protože se nepostavila důsledně na stanoviska soudobé stavby spisovného jazyka.

¹³⁴ Srov. Marie HAVRÁNKOVÁ (ed.), *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*, s. 21. Praha: Academia, 2008.

¹³⁵ První díl (A–J) vycházel v letech 1935–1937, druhý (K–M) 1937–1938, třetí (N–O) 1938–1940 a první část čtvrtého dílu (do písmena P) 1941–1943. *Příruční slovník jazyka českého* byl dokončen r. 1957.

Také zde je vidět přiblížení k požadavkům Kroužku, i když ne v tak velké míře jako u *Příručního slovníku*.

Nejpromyšlenější byly dle Havránka změny v *Pravidlech* z roku 1941 v označování délek domácích slov. V této části *Pravidla* upustila od přímočaré pravidelnosti vytýkané Kroužkem dosavadním Pravidlům. Nově se ve shodě s výslovností délky v základu některých slov píše: *céva*, *chýše* aj. A naopak krátké samohlásky bez délek se píší ve shodě s výslovností ve slovech: *jizva*, *vratký*, *piha*, *rusalka*... U odvozených slov se oprávněně zachovává délka shodná se slovem základním: *stínítka*, *zvířátko*, *koupaliště*, *slévárna*.¹³⁶

Další vydání upravených *Pravidel českého pravopisu* vyšlo roku 1957. Při této reformě měl přístup pražské školy hlavní slovo a Kroužku se povedlo prosadit to, co se mu v předchozím reformovaném vydání *Pravidel* prosadit nepodařilo.¹³⁷

Nejvýznamnější roli v problematice jazykové kultury sehrál výše zmiňovaný Bohuslav Havránek, který mj. působil v oblasti didaktické. Je spoluautorem řady novátorských středoškolských cvičebnic. Věnoval se reformám školních osnov a pravopisu.¹³⁸ Havránek již od třicátých let intenzivně publikoval své statě věnované problematice spisovného jazyka. Mezi ně patřila studie „Funkce spisovného jazyka“, poprvé přednesená na 1. sjezdu československých profesorů filologie, filologie a historie v Praze roku 1929. Dále pak „Vliv funkce spisovného jazyka na fonologickou a gramatickou strukturu spisovné češtiny“, „Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura“, které jsou součástí již zmiňovaného cyklu Pražského lingvistického kroužku o spisovné češtině a kultuře jazyka. V těchto studiích Havránek formuloval funkční styly, za základní kritérium stanovil funkci, která určuje, co je pro daný projev vhodné. Rozeznáváme hovorový (konverzační), pracovní (věcný), vědecký (odborný) a básnický (umělecký). V další stati „K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka“ Havránek vyjádřil názor, že kultivované vyjádření nemusí být výhradně spisovné, ale je možné je kombinovat.

¹³⁶ Srov. HAVRÁNEK, *Studie o spisovném jazyce*, s. 133–144.

¹³⁷ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám pražské jazykovědné školy*, s. 20.

¹³⁸ Srov. HAVRÁNKOVÁ (ed.), *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*, s. 15.

Výše uvedené studie vyšly pohromadě v Havránkově souborném díle *Studie o spisovném jazyce*.¹³⁹

4.10 Užití nových lingvistických směrů na středních školách

Nové lingvistické směry mohou přispět k řešení otázky týkající se výuky mateřského jazyka více nežli směr historicko-srovnávací, jehož hlavním předmětem byl vývoj jazyka se zaměřením na jeho starší období.

Lingvistika synchronická se zaměřuje na současné jazykové jevy, tím dochází k překrývání úkolu střední školy s úkolem soudobé lingvistiky.

Pro funkční lingvistiku je jazyk souborem účelných prostředků určených různými funkcemi jazyka a úkolem střední školy je naučit žáky vhodně užívat jazykových prostředků dle účelu a situace, tj. „schopnost, co nejlépe vyhovovat v určitých případech dané funkci jazyka“.¹⁴⁰

Je tu však základní rozdíl mezi úkolem střední školy a vědeckým lingvistickým bádáním. Střední škola si klade za cíl co nejlepší praktické ovládnutí spisovného jazyka v jeho různých funkcích a zde hraje důležitou roli fakt, že při vyučování mateřského jazyka nejde o získání jistého množství lingvistických dovedností. Při výuce jazyka mateřského je důležitější cíl praktický (technický) před cílem naukovým (teoretickým).

Slovní zásobu žáka pomáhá rozvíjet úvaha o hotovém jazyce, při níž žák poznává způsob užití jazykových prostředků, a jeho vlastní pokusy, při nichž se vhodnými jazykovými prostředky snaží vyhovět dané funkční úloze. Tento praktický způsob je pro žáka větším přínosem než způsob teoretický, který v sobě zahrnuje znalost faktů historického hláskosloví nebo znalost třídění dialektů.

Je důležité, aby si žák uvědomoval rozdíly mezi fonologickým a gramatickým systémem jazyka spisovného a lidového. Je třeba vést žáka k uvědomění jazykového systému, které je podstatné nejen pro jazykové vzdělání, ale i pro jazykovou praxi.

¹³⁹ Srov. HAVRÁNEK, *Studie o spisovném jazyce*, s. 5–68.

¹⁴⁰ VACHEK (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, s. 61.

Je nutné, aby učení cizího jazyka mělo praktický ráz. Tento předpoklad vznáší požadavek poznání jazyka v jeho určité funkci. Tak funkční lingvistika umožňuje řešit otázku vědeckého odůvodnění praktického učení jazyka.

Směrnice praktického učení jazyka určují rozdíly v učení mezi školami, např. obchodní školy se mají zaměřit na jazyk pro účely obchodní a školy střední bez odborného zaměření mají za úkol naučit žáky jazyku obecné kultury.

Při výuce slovanských jazyků je nezbytné využívat příbuznosti těchto jazyků, výhoda příbuznosti tkví v možnosti srovnávání odlišností jazykových systémů jednoho slovanského jazyka (mateřského) od druhého (pro žáka cizího).

Při učení je třeba vzít v potaz osobité rysy systému fonologického a gramatického. Žáky je nutné seznamovat s těmito rysy postupně, a nikoli na jednotlivých slovech, ale v kontextu. Především na počátku studia hrozí nebezpečí, že se posílí představa o shodě jazyka vlastního s jazykem, kterému se žák učí, než tomu je ve skutečnosti. V takovém případě pak vzniká jazyk „všeslovanský“ nebo česko-ruský, rusko-bulharský atd.

Z výše uvedeného vyplývá, že nejdůležitější záležitostí je metodicko-didaktická otázka zpracování učebnic a dalších pomůcek, které by vycházely z těchto směrnic a umožňovaly by ovládnout jazyk v jeho určitých funkcích.

Jazykovědci hráli mimořádně důležitou roli při sestavování učebních osnov jazykového vyučování. Obzvláště pro meziválečné období je charakteristické úzké sepletí lingvistiky a středoškolské pedagogiky. Učební osnovy, uveřejněné roku 1933 byly postaveny na základech funkční lingvistiky. Stalo se tak jen čtyři roky po prvním didaktickém vystoupení členů Kroužku na 1. sjezdu slovanských filologů roku 1929.¹⁴¹

Za jedno z nejvýznamnějších didaktických děl pražské školy považujeme *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978) vypracovaný pod vedením Františka Daneše a Josefa Filipce. Nelze opomenout ani změny v mluvnici českého jazyka pro nižší střední školy, které inicioval kolektiv pod vedením B. Havránka v sedmdesátých letech minulého století. Za nejpřínosnější změny

¹⁴¹ Srov. Martina ŠMEJKALOVÁ, „Jazyk československý na českých a slovenských středních školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927,“ *Slovo a slovesnost* 66, 2005, s. 33.

považujeme funkčně stylistické rozlišení jazykových prostředků a synchronický přístup k českému tvarosloví.¹⁴²

¹⁴² Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 20–21.

5. Vliv pražské školy ve slovenské lingvistice

Zvláštní postavení zaujala pražská škola ve vývoji slovenské lingvistiky. Těsné sepejetí těchto dvou jazyků ukazuje i diskuse, která ve dvacátých letech probíhala. Řešila otázku, „zda jsou čeština a slovenština nářečnými jednotného československého celku či sobě podobnými jazyky“.¹⁴³ Josef Zubatý již v roce 1922 upozornil na nesmyslnost této otázky: „Že byl nějaký útvar společný, ze kterého pocházejí Čechové a Slováci, je myslím nepochybné... To ještě neznamená, že by z onoho společného útvaru nemohly pocházet dva jazyky, že by čeština a slovenština musely být nářečnými jediného jazyka československého.“¹⁴⁴

Slovenská věda byla po první světové válce postavena do těžké pozice. Od třicátých let minulého století začala s rozvojem svých vědeckých institucí. Většina tehdejších slovenských lingvistů vystudovala v Praze. Malé procento tehdejších slovenských lingvistů vystudovalo na bratislavské mladogramatické filosofické fakultě. Mladogramatici ještě ve třicátých letech prohlašovali, že slovenský jazyk je pouze nářečím českého jazyka a chtěli vytvořit státní jazyk československý se dvěma modifikacemi, z kterých by se postupně vyvinul jeden jazyk. V kontrastu s tímto přístupem již roku 1920 Mathesius ve svém článku ve vědeckém časopisu *Bratislava* píše, že považuje za nezbytné, aby byl zřízen Ústav pro jazyk český a slovenský. V prvním ročníku časopisu *Slovo a slovesnosť* byl věnován prostor pro aktuální problémy kultury spisovné slovenštiny. Z vyjádření představitelů tří různých slovenských myšlenkových směrů – Matice slovenské, komunistů a hlasistů – vznikl oddíl s názvem „Časové otázky současné spisovné slovenštiny“.¹⁴⁵

Roman Jakobson vydal roku 1931 svou stať o fonologii slovenštiny. Ta se pak stala východiskem pro úplný fonologický popis slovenštiny v zásadě stejný s metodou Trubeckého pražské fonologie. Sám Trubeckoj vypracoval studii o slovenské deklinaci, která byla uveřejněna v časopise *Linguistica Slovaca*.

¹⁴³ ŠMEJKALOVÁ, „Jazyk československý na českých a slovenských středních školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927,“ s. 34.

¹⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 34.

¹⁴⁵ Srov. ĎUROVIČ, „Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky,“ s. 21–22.

Také v polemikách týkajících se kodifikace spisovné slovenštiny se slovenští lingvisté odvolávali na principy pražské školy. Dokonce i puristé se zaměřili na princip respektování živé řeči a odkazovali se na sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* z roku 1932. Jednalo se o rozmanité případy, puristé diskutovali o odmítání bohemismů, jako např. *pečovat*, *svoboda*. Dalším závažným tématem bylo posuzování germanismů. Zde sehrál roli Jakobsonův pozitivní postoj k dobrému germanismu. I nejzarytější puristé tedy používali pojmy *funkce*, *synchronie* a *aktualizace* s odvoláním na učení pražské školy.

Představitelé purismu, kteří se nacházeli v politických kruzích, přispěli k rozpadu Československa a k nucenému odchodu českých mladogramaticky zaměřených profesorů z bratislavské univerzity. Tento odchod přispěl k tomu, že se poté všeobecná jazykověda, slovakistika i rusistika na bratislavské univerzitě začaly vyučovat ve strukturalistickém duchu. Generace těchto přednášejících, mezi které patří E. Paulina, L. Novák, A. Isačenko a J. Kořínek, se roku 1946 zasloužila o vznik strukturalistického Bratislavského lingvistického kroužku. Ten navázal na Pražský lingvistický kroužek. Jeho orgánem se stal časopis *Slovo a tvar* (po vzoru *Slova a slovesnosti*) a teoretickým mezinárodním orgánem cizojazyčná revue *Recueil linguistique de Bratislava* (podle *Travaux du Cercle linguistique de Prague*).¹⁴⁶

¹⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 22–24.

6. Významné aspekty učení Pražského lingvistického kroužku

Na úspěchu Pražského kroužku se velkou měrou podílí aspekt rozvoje jeho učení. Ve srovnání s často překotným vývojem lingvistiky v jiných zemích, kdy např. v USA docházelo k radikálním změnám dominance protichůdných škol a tím i k popření dosavadních výzkumů a postupů, prošla dle Vachka teorie pražské školy pouze několika málo modifikacemi. Ty jim zaručily další aktuálnost, ale nenarušily kontinuitu přístupu jako v zahraničí.¹⁴⁷

Dosah Kroužku se neomezuje jen na jeho nauku, ale postihuje i důležitý aspekt vědecké spolupráce. František Daneš upozorňuje, že význam Kroužku je nezbytné vidět ve dvou rovinách, teoreticko-metodologické a organizační. Kooperace mezi jednotlivými členy byla unikátní.¹⁴⁸ Mukařovský v jednom ze svých dopisů Havránkovi popisuje toto plánované úsilí formovat názorově sjednocené pracovní společenství: „Kroužek přinesl nový typ vědeckého sdružování, místo pouhé kooperace, kolaboraci totiž spolupráci vzájemnou, se závaznými filosofickými předpoklady, se stálou vzájemnou kontrolou, se společným úsilím o řešení daného problému...“¹⁴⁹

Velkou zásluhu na aktuálnosti učení pražské školy má i fakt, že Pražský kroužek nikdy nebojoval za jediné a strnulé stanovisko. Struktura, funkce a znak byly pilířem nauky Kroužku. Tyto pojmy však členové Kroužku rozvíjeli svým osobitým způsobem.¹⁵⁰

Základní termín funkce je možné vysledovat v mnoha jazykovědných pracích členů Kroužku. Charakteristické chápání funkce představuje Mukařovský, který funkci popisuje ve smyslu úlohy nebo způsobu využití nějakého jevu anebo reference k mimojazykové skutečnosti. František Daneš upozorňuje na problém interpretace tohoto pojmu u jednotlivých členů Kroužku. Příčin této obtíže uvádí Daneš mnoho. Jednou z nich je i nedostatek pokusů funkci definovat. Další je

¹⁴⁷ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 76.

¹⁴⁸ Srov. DANEŠ, „Pražská škola: názorová univerzália a specifika“, s. 9.

¹⁴⁹ HAVRÁNKOVÁ (ed.), *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*, s. 17.

¹⁵⁰ Srov. DANEŠ, „Pražská škola: názorová univerzália a specifika“, s. 9.

modifikace tohoto pojmu pro různé oblasti jazyka. Mathesius své pojetí nejpodrobněji vysvětluje ve stati „Funkční lingvistika“. „Nová lingvistika chápe jazyk jako něco živého, cítí za slovy mluvčího nebo pisatele, z jejichž úmyslu slova ta vyplynula, a uvědomuje si, že ve velké většině případů byla ta slova mířena na posluchače nebo čtenáře.“¹⁵¹ Aspekt mluvčího je u Mathesia pilířem funkčního přístupu. Mathesius své pojetí nevykládal v nějakém obecném teoretickém rámci ani se nesnažil ohlížet na metodologii jiných věd. To ho odlišuje od Jakobsonova pojetí funkce, které vycházelo z filosofie. Jakobson ho sám nazýval teleologickým. Motiv jeho metodologického principu, který tvrdí, že lidské chování je třeba vysvětlovat nejen v termínech příčin a následků, ale též prostředků a cílů, čerpal z nauky Karla Engliše.¹⁵² Do jazykové analýzy promítl Jakobson teleologii zavedením zásady terapeutických změn, jimiž jazyk řeší svou narušenou rovnováhu. Tyto změny v šedesátých letech A. Juiland označil za nejdůležitější příčinu jazykového vývoje. Myšlenka imanentního jazykového vývoje je vůbec pro klasické období Pražského lingvistického kroužku do značné míry charakteristická a mnoho jejích autorů z ní vycházelo.¹⁵³

¹⁵¹ Srov. VACHEK, *Z klasického období pražské školy*, s. 28.

¹⁵² Srov. DANEŠ, „Pražská škola: názorová univerzália a specifika“, s. 14.

¹⁵³ Srov. VACHEK, *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 78.

ZÁVĚR

Pražský lingvistický kroužek ovlivnil dění v jazykovědném světě. Pražská škola spolu s kodaňskou patří mezi pilíře evropského strukturalismu. Jejich teorie rozvíjely další evropské strukturální směry a americký deskriptivismus. Za zmínku stojí zástupce strukturalismu ve Francii, André Martinet, který v návaznosti na pražskou školu prohloubil a doplnil funkční koncepci. Další lingvista, který vystavěl svou teorii systémové funkční gramatiky pod vlivem pražského strukturalismu, je představitel britské školy Michael Halliday. Další zásluhy Kroužku přičítáme za odstranění zastaralých metod mladogramatických a za celkový rozvoj moderní jazykovědy.¹⁵⁴

Kroužek byl organizací, ve které spolupracovali jak čeští, tak i zahraniční členové. Tato mezinárodní kooperace měla zřejmý vliv na kvalitu prací členů Kroužku. Tou nejvýznamnější osobností však zůstává Vilém Mathesius, který některé myšlenky moderní jazykovědy formuloval již před vznikem Kroužku. Položil základy k jazykovědné funkční metodě a za předmět jazykovědy průkopnický považoval jazykový systém i promluvy.

Výraznou osobností je Vladimír Skalička, tvůrce moderní koncepci jazykové typologie, které se dostalo celosvětového uznání. V jejím rámci rozdělil světové jazyky do pěti typů, které chápal jako svazky jazykových vlastností, nikoli jako třídy jazyků. Jsou to typy: flexivní, introflexivní, aglutinační, izolační a polysyntetické. Skalička popsal, jak se jednotlivé typy projevují v různých částech morfologie a syntaxe jednotlivých jazyků, a jak se vlastnosti různých typů v konkrétním jazyce kombinují. Skaličkova typologie patří k největším dílům světové lingvistiky.¹⁵⁵

Ideje zakladatelů Kroužku obsažené nejprve v jejich původních pracích, shrnuté v Tezích a rozvíjené v dalších programových materiálech jsou i nadále bohatým dědictvím pro další generace jazykovědců.

¹⁵⁴ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 180–196.

¹⁵⁵ Srov. Vladimír SKALIČKA, *Souborné dílo II.*, ED. František Čermák, Praha: Karolinum, 2004, s. 1265–1270.

O aktuálnosti prací členů Kroužku hovoří i fakt, že nejvýznamnější předválečné teorie jsou i nadále ověřovány, rozvíjeny a uplatňovány v kontextu moderních metod lingvistického bádání.¹⁵⁶ Jedná se např. o Mathesiovu teorii o aktuálním členění větném, dnes tzv. funkční větnou perspektivu, na kterou navazuje nová metoda moderní jazykovědy, textová analýza. Dále to je Jakobsonova teorie příznakovosti, která je považována za nejpřínosnější morfologickou teorii klasického období pražské školy.¹⁵⁷ V neposlední řadě to je využití Pražský idejí v kontextu rozvíjející se korpusové lingvistiky.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Srov. Eva HAJČOVÁ, „Úloha pražského lingvistického kroužku při vývoji i ve vyhlídkách české jazykovědy,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 5–8.

¹⁵⁷ Srov. ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, s. 158–161.

¹⁵⁸ Srov. Eva HAJČOVÁ, „Ověřování lingvistické teorie nad počítačovým korpusem,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 131–141.

BIBLIOGRAFIE

1. Prameny

- ČERVENÁ, VLASTA. FILIPEC, JOSEF a DANEŠ, FRANTIŠEK (eds.): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1978.
- ČERVENKA, Miroslav. STEINER, P. a VROON, Ronald. (eds.): *The Structure of the Literary Process. Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1982.
- DANEŠ, František: „Pražská škola: názorová univerzália a specifika,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 9–20.
- DIRVEN, René a FRIED, Vilém (eds.): *Functionalism in Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1987.
- ĎUROVIČ, Lubomír: „Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 21–24.
- HAIJČ, Jan, HAIJČOVÁ Eva, PANEVOVÁ, Jarmila a SGALL, Petr: „Syntax v českém národním korpusu,“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 168–177.
- HAIJČOVÁ, Eva, „Ověřování lingvistické teorie nad počítačovým korpusem,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 131–141.
- HAIJČOVÁ, Eva. ČERVENKA, Miloš. LEŠKA, Oldřich a SGALL, Petr (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague: Prague Linguistic Circle Papers, Vol. 3*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999.
- HAIJČOVÁ, Eva. ČERVENKA, Miloš. LEŠKA, Oldřich a SGALL, Petr. (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague: Prague Linguistic Circle Papers, Vol. 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- HAIJČOVÁ, Eva. SGALL, Petr. HANA, J. a HOSKOVEC, Tomáš: *Prague Linguistic Circle papers: Travaux du cercle linguistique de Prague*, 2002.
- HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois: *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- Havráněk, Bohuslav a Trávníček, František (eds.): *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1957.
- HAVRÁNEK, Bohuslav a WEINGART, Miloš (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství československé Akademie věd, 1963.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: *Vývoj českého spisovného jazyka*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1979.
- HORÁLEK, Karel. KOMÁREK, Miroslav a DANEŠ, František. *Travaux linguistiques de Prague, 4. Etudes de la phonologie, typologie et de la linguistique générale*. Praha: Academia, 1971.

- JAKOBSON, Roman: „Linguistics and Poetics,“ *Style in Language*. Cambridge: The MIT Press, 1960.
- JAKOBSON, Roman: „Zur Struktur des russischen Verbuns,“ *Charisteria Guilelmo Mathesio*, Praha, 1932.
- Jakobson, Roman: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague, sv. 2. Remarques sur l'évolution phonologique du russe, comparée à celle des autres langues slaves*. Praha: Jednota československých matematiků a fyziků, 1929.
- KUČERA, Karel: „Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. století,“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 178–199.
- MATHESIUS, Vilém: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- MATHESIUS, Vilém: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Brno: Odeon, 1982.
- NEBESKÝ, Ladislav: „Prostor a jazyk,“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 161–166.
- SAUSSURE, Ferdinand de: *Kurz obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007.
- SAVICKÝ, Nikolaj: „O jazyce, společnosti a funkcích,“ *Slovo a slovesnost* 61, 1998, s. 93–101.
- SCHUCHARDT, Hugo : *Slavo-deutches und Slavo-italienisches*. Graz: Leuschner +Lubensky, 1884.
- SCHUCHARDT, Hugo: *Über die Lautgesetze*. Berlín: Oppenheim, 1885.
- SKALIČKA, Vladimír: *Souborné dílo: Díl I–III*. Ed. František Čermák, Praha: Karolinum, 2004–2006.
- SKALIČKA, Vladimír: *Typologische Studien*. Braunschweig-Wiesbaden: Viewegh, 1979.
- SKALIČKA, Vladimír: *Úvod do jazykovědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- ŠMEJKALOVÁ, Martina: „Jazyk československý na českých a slovenských středních školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927,“ *Slovo a slovesnost* 66, 2005, s. 32–46.
- Travaux linguistiques de Prague, 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Praha: Academia, 1966.
- TRNKA, Bohumil: *Selected Papers in Structural Linguistics: Contributions to English and German Linguistics Written in the Years 1927–1978*. Berlin: Mouton Publishers, 1982.
- TRUBECKOJ, Nikolaj: *Grundzüge der Phonologie*. Praha: Polygrafie, 1939.
- ULDALL, Hans: *Outline of the Glossematics*. Copenhagen: Travaux du Cercle Linguistique, 1957.
- VACHEK, Josef (ed.): *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970.
- VACHEK, Josef (ed.): *Z klasického období pražské školy*. Praha: Academia, 1972.

VOSSLER, Karl: *Sprache als Schöpfung und Entwicklung. Eine theoretische Untersuchung mit praktischen Beispielen*. Heidelberg, 1905.

2. Sekundární literatura o Pražském lingvistickém kroužku a další literatura

- ČERMÁK, František: „*Travaux du Cercle linguistique de Prague* (recenze),“ *Slovo a slovesnost* 62, 2001, s. 216–223.
- ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996.
- ČERNÝ, Jiří: *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998.
- ČESKÁ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ: *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1941.
- ČESKÁ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ: *Příruční slovník jazyka českého*. Díl I–VII. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- HAVRÁNKOVÁ, Marie: *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*. Praha: Academia, 2008.
- HLADKÝ, Josef a HOSKOVEC, Tomáš (eds.): *Josef Vachek v dopisech a vzpomínkách*. Brno: Masarykova Univerzita ve spolupráci s Pražským lingvistickým kroužkem a Českou asociací anglistů, 1998.
- HLAVSA, Zdeněk a DANEŠ, František: „Jindřich Toman a Pražský lingvistický kroužek,“ *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 243.
- HOSKOVEC, Tomáš: „Pražský lingvistický kroužek 1997/1998–1998/1999,“ *Slovo a slovesnost* 61, 2000, s. 159–160.
- HOSKOVEC, Tomáš: „Sedm let od obnovení činnosti PLK,“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 77–80.
- CHROMÝ, Jan a LEHEČKOVÁ, Eva (eds.): *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin, 2007.
- JAKOBSON, Roman: *Z korespondence*. Ed. Alena Morávková. Praha: Paseka, 1997.
- JELÍNEK, Milan. „Zdařilý slovník stylistických pojmů (recenze),“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 291–295.
- JIRÁK, Jan, NEKVAPIL, Jiří a ŠOLTYS, Otakar: *Jazyk ve společenském kontextu*. Praha: Karolinum, 1996.
- KOMÁREK, Miroslav: „Jakobsonův význam pro strukturální historickou fonologii,“ *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 207–211.
- LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických pojmů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005.
- NĚMEC, Igor: „Lexikální význam ve světle teorie pražské školy,“ *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 218–225.

- SGALL, Petr: „Ideje klasického Pražského lingvistického kroužku jsou i dnes aktuální,“ *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 34–43.
- TOMAN, Jindřich: *The magic of common language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague linguistic Circle*. Cambridge: The MIT Press, 1995.
- TROJÁNEK, Jiří: „Travaux du Cercle linguistique de Prague (recenze),“ *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 65–70.
- VACHEK, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005.
- VACHEK, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H&H, 1999.
- VACHEK, Josef: *The Linguistic school of Prague*. Bloomington: Indiana University Press, 1966.
- VACHEK, Josef: *Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: H&H, 1994.
- Pražský lingvistický kroužek, <http://cercledeprague.org/cs/o_prazskem_lingvistickem_krouzku> [zveřejněno 1. 10. 2007, cit. 3. 2. 2009].